

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
ДЕННА ФОРМА НАВЧАННЯ

ДОПУСТИТИ ДО ЗАХИСТУ
Завідувач кафедри
_____ Лихова С.Я.
« ____ » _____ 2020 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
ВИПУСКНИКА ОСВІТНЬОГО СТУПЕНЯ «МАГІСТР»
ЗА ОСВІТНЬО-ПРОФЕСІЙНОЮ ПРОГРАМОЮ
«Правоохоронна діяльність»

Тема: «Проблеми визначення юридичної особи суб'єктом злочину»

Виконавець: студентка 2 курсу, групи ПР-202 Миколук Юлія Анатоліївна

Керівник: к.ю.н., доцент кафедри кримінального права і процесу
Лисько Тетяна Давидівна

Київ–2020

НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Юридичний факультет
Кафедра кримінального права і процесу
Освітньо-професійної програми «Правоохоронна діяльність»

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри
_____ Лихова С.Я.
« ____ » _____ 2020 р.

ЗАВДАННЯ

на виконання кваліфікаційної роботи

Миколюк Юлії Анатоліївни

1. Тема роботи «Проблеми визначення юридичної особи суб'єктом злочину», затверджена наказом ректора від 24 вересня 2020 р. № 1771/ст.
2. Термін виконання та захисту роботи: з 05 жовтня 2020 р. по 13 грудня 2020 р.; з 21 грудня по 27 грудня 2020 року.
3. Вихідні дані роботи: монографічна наукова література, нормативно-правові акти, нормативно-правові акти міжнародного характеру, узагальнення судової практики.
4. Зміст пояснювальної записки: аналітичний огляд юридичних джерел з тематики кваліфікаційної роботи. Дослідження інституту застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, визначення проблемних питань суб'єкта складу кримінального правопорушення в контексті розглядуваного питання на основі аналізу чинного законодавства України, наукової літератури та практики застосування кримінального закону.

5. Календарний план-графік

№ пор	Завдання	Термін виконання	Відмітка про виконання
1	Вибрати тему кваліфікаційної роботи	до 01.10.2020	виконано
2	Затвердити тему і план роботи у наукового керівника	до 05.10.2020	виконано
3	Визначити статистичну, інформаційну базу дослідження скласти бібліографію	до 26.10.2020	виконано
4	Оформити і обговорити з науковим керівником перший розділ роботи	до 30.10.2020	виконано
5	Оформити і обговорити з науковим керівником другий розділ роботи	до 11.11.2020	виконано
6	Оформити і обговорити з науковим керівником третій розділ роботи	до 20.11.2020	виконано
7	Доопрацювати роботу, оформити її кінцевий варіант	до 29.11.2020	виконано
8	Отримати відгук керівника та рецензії	до 05.12.2020	виконано
9	Підготувати доповідь на захист	до 10.12.2020	виконано

6. Консультанти з окремих розділів

Розділ	Консультант (посада, П.І.Б.)	Дата, підпис	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Консультанти з окремих розділів не залучались			

7. Дата видачі завдання: 05.10.2020 р.

Керівник кваліфікаційної роботи

к.ю.н., доцент кафедри
кримінального права і процесу
Лисько Тетяна Давидівна

(підпис)

Завдання прийняв до виконання

Миколук Юлія Анатоліївна

(підпис)

РЕФЕРАТ

Пояснювальна записка до кваліфікаційної роботи «Проблеми визначення юридичної особи суб'єктом злочину»: 98 сторінок, 95 використаних джерел.

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ, ЮРИДИЧНА ОСОБА, СУБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ЗАХОДИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ.

Об'єктом дослідження є юридична особа як суб'єкт кримінального правопорушення. Предметом кваліфікаційної роботи є система нормативно-правових актів у сфері визначення юридичної особи суб'єктом кримінального правопорушення.

Метою дослідження є комплексна розробка науково обґрунтованих пропозицій і рекомендацій щодо удосконалення кримінального законодавства та практики його застосування щодо юридичних осіб, визначення кримінально-правових проблем вдосконалення інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб, аналіз досвіду зарубіжних країн та міжнародного досвіду формування механізму кримінальної відповідальності юридичних осіб.

Методи дослідження: діалектичний метод наукового пізнання, а також загальнонаукові методи: аналізу та синтезу (для дослідження теоретико-методологічних основ процесу визначення юридичної особи суб'єктом кримінального правопорушення в Україні та в зарубіжних країнах), моделювання й прогнозування.

На сьогодні питання про кримінальну відповідальність юридичних осіб є найбільш складним і дискусійним. Ця проблема полягає у суперечливому висвітленні науковцями регламентації кримінальної відповідальності юридичних осіб із різних точок зору. У 2013 році запроваджено притягнення юридичних осіб до кримінальної відповідальності, проте це не узгоджено із сталою концепцією складу кримінального правопорушення. Ключовою є дискусія щодо природи цього нового для кримінального права України інституту.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ ЯК СУБ'ЄКТА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ	10
1.1. Історична генеза інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб.....	10
1.2. Наукові дискусії щодо можливості визнання юридичної особи суб'єктом кримінального правопорушення.....	16
1.3. Концепції сутності юридичної особи та їх втілення в площину кримінально-правових охоронних правовідносин.....	26
Висновки до розділу 1.....	29
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ПІДСТАВ, УМОВ ТА ПОРЯДКУ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ ЩОДО ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ.....	31
2.1. Підстави та умови застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб.....	31
2.2. Система кримінальних правопорушень, які є підставою застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб	36
2.3. Система та види заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб.....	43
2.4. Аналіз обставин, що виключають застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичної особи.....	49
Висновки до розділу 2.....	54
РОЗДІЛ 3. ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРАВОВОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ТА ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА..	57
3.1. Міжнародний досвід формування механізму кримінальної відповідальності юридичних осіб	57
3.2. Основні риси інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб в законодавстві окремих зарубіжних країн: порівняльний аналіз.....	61
3.3. Шляхи удосконалення національного законодавства щодо регламентації кримінальної відповідальності юридичних осіб.....	71
Висновки до розділу 3.....	81
ВИСНОВКИ.....	84
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	90

ВСТУП

Актуальність теми. Сучасний стан розвитку України та її прагнення до інтеграції в єдиний європейський простір потребує фундаментальних і комплексних змін у багатьох сферах життєдіяльності держави. Однією з найактуальніших проблем під час проведення кримінально-правових реформ у сучасних країнах світу, зокрема в державах пострадянського простору, є заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб. Проблема кримінальної відповідальності юридичних осіб належить до числа надзвичайно спірних і складних. Саме тому за останній час було внесено багато змін у Загальну частину Кримінального кодексу України (далі - КК України). Ці зміни змушують нас практично повністю переглянути традиційні інститути кримінального законодавства й основні положення науки кримінального права.

Зокрема, щодо відповідальності юридичних осіб, а також із метою посилення боротьби з корупцією у квітні-травні 2013 р. Верховна Рада України прийняла низку законів. Спочатку Законом від 18.04.2013 р. № 221-VII було викладено в новій редакції ряд статей Кримінального кодексу України, що стосуються кримінальної відповідальності за корупційні діяння. Згодом, згідно із Законом від 14.05.2013 р. № 224-VII, розширено зміст та обсяг антикорупційних обмежень для чиновників. І, зрештою, в Законі № 2990 закріплено кримінальну відповідальність юридичних осіб за вчинення їх посадовими особами корупційних діянь.

Цій проблематиці приділяло увагу чимало вітчизняних та закордонних науковців, а саме: Н. Орлова, Р. Кузьмін, С. Лихова, Т. Батраченко, В. Цимбалюк, П. Андрушко, Б. Грек, Р. Вереша, В. Власихіна, Б. Волженкін, С. Гавриш, В. Грищук, У. Джекабаєв, С. Келіна, І. Козочкін, І. Красницький, В. Кудрявцев, В. Лунєєв, О. Михайлов, А. Наумов, А. Нікіфоров, С. Нікулін, І. Сітковський, В. Смітєнко, В. Установ, П. Фріс та ін. Незважаючи на кількість наукових праць, необхідно визначити специфічні особливості кримінальної

правосуб'єктності юридичних осіб як суб'єктів кримінального правопорушення та кримінальної відповідальності.

Найбільш складним і дискусійним є питання про кримінальну відповідальність юридичних осіб, що полягає у суперечливому висвітленні науковцями регламентації кримінальної відповідальності юридичних осіб із різних точок зору. Законом України від 23 травня 2013 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України щодо відповідальності юридичних осіб» дозволено притягувати юридичних осіб до відповідальності. Цим же Законом доповнено Загальну частину КК України розділом XIV-1 «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб».

Вважаємо, що без перебільшень ключовою з-поміж них є дискусія щодо природи цього нового для кримінального права України інституту. У вітчизняній кримінально-правовій науці раніше здійснювались дослідження, присвячені перспективам визнання юридичної особи суб'єктом кримінальної відповідальності чи запровадження інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб, однак зрозуміло, що одержаний за їх підсумками науковий доробок не міг бути беззастережно поширений на положення розділу XIV-1 Загальної частини КК.

Мета магістерської роботи полягає у дослідженні теоретичних та практичних аспектів визначення юридичної особи суб'єктом кримінального правопорушення.

Відповідно до мети поставлені наступні **завдання**:

1. Розглянути історичну генезу інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб.
2. Прослідкувати головні аспекти наукових дискусій щодо можливості визнання юридичної особи суб'єктом кримінального правопорушення.
3. Розглянути концепції сутності юридичної особи та їх втілення в правову регламентацію охоронних правовідносин.

4. Проаналізувати підстави та умови притягнення юридичних осіб до кримінальної відповідальності.

5. Дослідити діяння юридичних осіб, що можуть визнаватися кримінальними правопорушеннями.

6. Висвітлити систему і види заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються щодо юридичних осіб.

7. Охарактеризувати заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб.

8. Розкрити основні аспекти застосування механізмів кримінальної відповідальності юридичних осіб на міжнародному рівні.

9. Проаналізувати основні риси інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб в країнах ЄС.

10. Надати характеристику можливим шляхам удосконалення національного законодавства щодо визнання юридичної особи суб'єктом злочину.

Об'єктом роботи є юридична особа як суб'єкт кримінального правопорушення.

Предметом магістерської роботи є система нормативно–правових актів у сфері визначення юридичної особи суб'єктом кримінального правопорушення.

Методи дослідження. Теоретичною й методологічною основою дипломної роботи виступають положення сучасної правової теорії, роботи провідних українських і зарубіжних вчених у галузі дослідження проблем визначення юридичної особи суб'єктом кримінального правопорушення. У процесі дослідження використано діалектичний метод наукового пізнання, а також загальнонаукові методи: аналізу та синтезу (для дослідження теоретико-методологічних основ процесу визначення юридичної особи суб'єктом кримінального правопорушення в Україні та в зарубіжних країнах), моделювання й прогнозування.

Інформаційною базою дослідження є нормативно-правові акти України, нормативна база зарубіжних країн щодо регулювання кримінальної

відповідальності юридичної особи, наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених, аналітичні матеріали, результати власних досліджень автора.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що ця робота є комплексним дослідженням інституту визначення юридичної особи суб'єктом кримінального правопорушення.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони становлять як науково-теоретичний, так і практичний інтерес:

- у науково-дослідній сфері – теоретичні положення, висновки та рекомендації магістерського дослідження можуть бути основою для формування узагальнених праць з питань визначення юридичної особи суб'єктом кримінального правопорушення;

- у правозастосовній діяльності – теоретичні положення, висновки та рекомендації магістерської роботи можуть застосовуватися науковими дослідниками з питань визначення юридичної особи суб'єктом кримінального правопорушення;

- у навчальному процесі – матеріали можуть бути використані при викладенні дисциплін; «Кримінальне право», «Кримінальне процесуальне право України», а також при підготовці до друку навчальної та навчально-методичної літератури з вказаних дисциплін.

Окремі положення та висновки, що сформульовані в магістерській роботі, мають дискусійний характер і можуть бути основою для подальших наукових досліджень.

Структура та обсяг магістерської роботи, визначається її метою, завданнями та предметом і складається зі вступу, трьох розділів, що містять дев'ять підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 98 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ ЯК СУБ'ЄКТА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

1.1. Історична генеза інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб

Юридична особа як суб'єкт права використовується в усіх правових системах світу і відома праву ще з римських часів. Римські юристи не розробили самого поняття юридичної особи, проте вони виводили та обґрунтовували ознаки колективних утворень (*universitas*) [46].

Сам термін «юридична особа» виник значно пізніше. Згідно з ч. 1 ст. 2 Цивільного кодексу України (далі — ЦК України) учасниками цивільних відносин є фізичні особи та юридичні особи [4]. Глава 7 ЦК України присвячена загальним положенням про юридичну особу. Відповідно до ст. 80 ЦК України «юридичною особою є організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку» [4].

Юридична особа наділяється цивільною правоздатністю і дієздатністю, може бути позивачем та відповідачем у суді. Незважаючи на те, що поняття юридичної особи визначається у ЦК України, цивільно-правова наука не має єдності стосовно фундаментальних аспектів поняття юридичної особи та її ознак. Ми можемо стверджувати, що найбільш важливі ознаки юридичної особи виведені з тексту закону (в основному — з ЦК України), проте вчені критикують обрану законодавцем модель як таку, оскільки законодавець звертає увагу на аспекти, що є несуттєвими. Тому вважаємо, що законодавче закріплення поняття юридичної особи та її основних характеристик у законі конституційного характеру дозволило б врахувати особливості різних галузей права, де юридичні особи наділені правосуб'єктністю та виступають у ролі носіїв прав та обов'язків [64, с. 7].

У зв'язку зі зростанням ролі юридичної особи у сфері економіки колективних суб'єктів виникла необхідність встановлення заходів кримінально-правового впливу на юридичних осіб. В результаті постала необхідність пошуку дієвих механізмів захисту суспільних відносин від суспільно небезпечних діянь зазначених колективних суб'єктів.

Історично можна відмітити XVI–XVIII ст., коли у Франції з'явилися кримінальні покарання за кримінальні правопорушення, вчинені корпораціями, що збереглося і в період Нового часу, коли в країнах романо-германської правової сім'ї утвердився принцип особистої відповідальності винного у скоєнні злочину. Наразі КК Франції містить інститут кримінальної відповідальності юридичних осіб. англійське кримінальне право зосередилось на ідеї кримінальної відповідальності корпорацій ще у в середині XIX ст. у зв'язку із відповідними судовими прецедентами. У США кримінальна відповідальність юридичних осіб також була визнана Верховним судом країни у 1909 році [43, с. 74].

Досить тривалий час вітчизняне кримінальне право не визнавало кримінальної відповідальності юридичних осіб, це було обумовлено відсутністю ринкової економіки. В умовах існування фактично єдиної державної власності це призвело би до визнання суб'єктом злочину самої держави.

Випадки притягнення до відповідальності колективних утворень можна знайти у різні історичні часи. Історичні пам'ятки, які збереглися до наших часів, засвідчують, що «за вчинення злочину фізичною особою у деяких випадках мали відповідати також її родичі або громада, чи взагалі сторонні особи. Іншими словами, колектив відповідав за свого члена або іншу особу» [64, с. 466]. Наприклад, у статтях «Руської правди» (XI–XII ст.) «розбійника видавали на «поток и разграбление» з дружиною та дітьми. У XVII ст. дворянин, який убив чужого селянина, міг розрахуватися з господарем убитого, віддавши йому свого найкращого селянина з дружиною та дітьми. Також у

«Руській правді» зазначено, що верв, на території якого було знайдено труп людини, підлягав відповідальності» [61, с. 83].

У Белозерській статутній грамоті (1488 р.), у ст. 14, ішлося про колективну «відповідальність населення місцевості, де було знайдено труп, за ненадання допомоги у відшуканні вбивці» [62, с. 191].

Слід зазначити, що кримінальне законодавство Російської імперії не визнавало юридичних осіб суб'єктами злочину, проте існували окремі винятки з цього правила. Так, у перших виданнях Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 р. дослідники виявили кілька постанов, «на підставі яких стягнення кримінального характеру накладались і на колективні утворення» [65, с. 378].

Уложення в редакції 1885 р. закріплювало відповідальність єврейської громади за переховування військових утікачів з євреїв (ст. 530). Згідно зі ст. 1224 того ж Уложення встановлювалась кримінальна відповідальність громад за повторний дозвіл на вихід з громади особам, які не можуть забезпечити собі прожиття (харчування) своєю працею і у подальшому були виявлені у жебрацтві. До таких юридичних осіб застосовувався штраф як вид кримінального покарання за кожного втікача, якщо громада сама його не виявила і не видала владі [78, с. 819].

Крім того, кримінальна відповідальність організацій встановлювалась у ст. 661 Уложення за невиконання покладених обов'язків щодо соляного управління [78, с. 411]. Як стверджували дослідники, вказані норми суперечили теорії кримінального права про суб'єкта злочину, відповідно до якої при призначенні покарання слід керуватися принципами індивідуальної вини. Внаслідок цього пануючого підходу Уложенням 1903 р. ці норми не передбачались.

Представники класичної школи, яка панувала у теорії радянського кримінального права, визнавали суб'єктом кримінального правопорушення лише фізичну особу. В юридичній літературі XX ст. заперечувалась можливість визнання корпорацій суб'єктом кримінальної відповідальності, адже основний

акцент кримінальної відповідальності був спрямований на персональну відповідальність службових осіб. У законодавстві радянської влади спеціально не виділяли юридичних осіб як суб'єктів кримінальної відповідальності.

У 1917 році були видані Декрет Ради Народних Комісарів (далі — РНК) «Про конфіскацію та оголошення власністю Російської республіки всього майна Акціонерного товариства Богусловського гірничого округу» від 7 грудня 1917 р.; Декрет РНК «Про заборону угод з нерухомістю» від 14 грудня 1917 р.; Постанова РНК «Про реквізиції на залізничних станціях товаро-багажу та вантажів» від 17 грудня 1918 р.; Декрет РНК «Про конфіскацію акціонерних капіталів колишніх приватних банків» від 26 січня 1918 р. У вказаних та інших нормативно-правових актах цього періоду містились окремі приписи, які прямо чи опосередковано торкалися відповідальності юридичних осіб.

До цього ж періоду відносяться й заходи репресій, що застосовувались до корпорацій. Заходи репресії, на думку В. К. Грищука та О. Ф. Пасеки, «застосовувались до корпоративних утворень не лише з політичних, але також з економічних мотивів. Про це свідчить Декрет РНК від 9 травня 1918 р. «Про надання Народному Комісаріату продовольства надзвичайних повноважень щодо боротьби із сільською буржуазією, яка переховує хлібні запаси і спекулює ними». Відповідно до зазначеного Декрету підлягало конфіскації майно як окремих осіб, так і всієї спільноти за розтрату хлібних запасів і відмову доставляти їх на збиральні пункти» [20, с. 43].

Відповідно до постанови Всеросійського Центрального Виконавчого Комітету (далі — ВЦВК) та РНК РСР від 21 вересня 1922 р. за порушення правил залучення населення до праці у порядку трудової та гужової повинності повітові й волосні виконкоми карались відповідно до ст. 106 КК РРФСР 1922 р. (перевищення влади). Постановою Народного Комісаріату юстиції і Наркомпраці суб'єктом злочину в галузі трудових відносин були визнані відповідальні наймачі, як фізичні, так і юридичні особи. Кримінальній відповідальності підлягали також домоуправління та їхні посадові особи за видачу завідомо неправдивих посвідчень про матеріальний стан безробітного,

його роботу за наймом. Зазначені суб'єкти підлягали відповідальності за ст. 116 КК РРФСР 1922 р., тобто за службове підроблення.

Аналіз правових джерел 1920–1930-х років дають підстави стверджувати, що притягати до відповідальності колективні утворення мали право не лише суди, але й інші органи, наприклад, колегії ОДПУ (Об'єднаного державного політичного управління). Слід відзначити, що відповідальність передбачалась не лише нормами кримінального закону. Таким чином, заходи репресії застосовувались до колективних суб'єктів не лише з політичних, але також з економічних мотивів; при цьому не існувало чітких меж між адміністративними та кримінальними заходами, що застосовувалися до юридичних осіб.

У період колективізації зазнали репресії куркульські господарства. Так, у постанові ЕКОСО (Економічна Рада при РНК) від 1 вересня 1930 р. «Про виконання на території РСФСР планів контрактації і заготівлі худоби у 1930 р. для централізованого постачання м'ясом робітничих центрів» відповідальності підлягали куркульські господарства, які не виконали обов'язкових завдань сільрад щодо здачі худоби.

Іншою постановою ЦВК та РНК СРСР від 27 квітня 1934 р. «Про стягнення не виконаних вчасно натуральних постачань і грошових платежів та про конфіскацію майна по суду» визначалась конфіскація всього майна куркульських господарств. Указана постанова викликала хвилю беззаконних дій, у результаті яких у найбільш заможних господарств конфіскували все майно, що відображалось на цілком безвинних людях.

В цілому доктриною радянського кримінального права було закладено негативне ставлення до інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб. Майже повна ліквідація приватного сектора призвела до того, що колективні суб'єкти могли існувати лише як елементи адміністративно-командної системи управління економікою. Це призвело до знищення інституту відповідальності юридичних осіб, адже держава не могла одночасно вчиняти

правопорушення і сама до себе застосовувати санкції. У межах цього підходу були прийняті всі КК РРФСР 1922, 1926 і 1960 років [46, с. 20].

Подібну позицію зайняли КК УРСР 1922, 1927, 1960 рр. Більше того, у 1961 р. зникла навіть адміністративна відповідальність юридичних осіб. Підставою для цього стало прийняття 21 червня 1961 р. Президією Верховної Ради СРСР Указу «Про подальше обмеження застосування штрафів, що накладають в адміністративному порядку». Відповідно до цього Указу скасовувалось накладення штрафів в адміністративному порядку на підприємства, установи, організації та встановлювалося, що штрафи накладаються на тих посадових осіб, які у порядку виконання своїх службових обов'язків повинні були вживати заходів до своєчасного виконання установлених правил.

У 1962 році аналогічний Указ прийняла і Президія Верховної Ради РРФСР. Але трохи згодом законодавець запровадив кілька складів адміністративних правопорушень, за які покаранню підлягала саме юридична особа [49, с. 19]. В подальшому ідея кримінальної відповідальності корпорацій нівелювалась.

З початком 90-х рр. ХХ ст., коли у пострадянських державах розпочався поступовий перехід до ринкових відносин. У цей період ідея кримінальної відповідальності юридичних осіб знову набула актуальності. Однак кримінально-правова проблема притягнення до відповідальності колективних суб'єктів почала розвиватися з другої половини ХХ ст.

Однак, незважаючи на невизнання радянською кримінально-правовою доктриною юридичної особи як суб'єкта злочину, в історії судочинства можемо навести випадок, коли до кримінальної відповідальності були притягнуті юридичні особи. Йдеться про вирок Міжнародного трибуналу у Нюрнбергу, на відповідно до якого були притягнуті до кримінальної відповідальності і визнані злочинними окремі юридичні особи Третього Рейху — СС, СД і гестапо. Але не були визнані злочинними інші юридичні особи гітлерівської Німеччини — нацистський Кабінет міністрів, Генеральний штаб і Верховне командування вермахта (ОКВ), у зв'язку з чим представники СРСР заявили протест [81].

Наразі інститут кримінальної відповідальності юридичних осіб існує в кримінальному законодавстві багатьох зарубіжних країн. Так, зокрема, в Австралії, Англії, Бельгії, Данії, Ізраїлі, Ірландії, Ісландії, Канаді, КНР, Нідерландів, Норвегії, Польщі, Румунії, Словенії, Угорщині, США, Фінляндії, Франції, Швейцарії і у деяких інших країнах існує інститут притягнення до кримінальної відповідальності юридичних осіб.

Для України питання визнання юридичної особи суб'єктом кримінального правопорушення у теоретичному аспекті виникло практично одночасно зі створенням незалежної України. Ця позиція була закріплена авторами проекту КК України 1998 р. за керівництвом проф. В. М. Смітєнка. Проте у подальшому вона не знайшла підтримки.

Чинний КК України зберіг традиційний підхід до визнання як суб'єкта кримінального правопорушення виключно фізичної особи, хоча Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» від 13.05.2014 р. № 1261-VII Загальну частину КК України було доповнено новим розділом XIV¹ — «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб» [2].

Отже вітчизняне кримінальне законодавство ніколи не визнавало юридичну особу суб'єктом кримінального правопорушення, хоча Законом України від 13.05.2014 р. передбачені заходи кримінально-правового характеру щодо вказаної категорії суб'єктів.

1.2. Наукові дискусії щодо можливості визнання юридичної особи суб'єктом кримінального правопорушення

Питання про можливість введення в Україні кримінальної відповідальності юридичних осіб завжди знаходила як своїх прихильників, так і тих, що виступають проти неї. Під час роботи над проектом КК у 2001 році були спроби

запровадити новий для України інститут кримінальної відповідальності юридичних осіб. Проте тоді такі пропозиції не були підтримані.

Наразі в рамках реформи кримінального права, спираючись на необхідність реалізації Європейських конвенцій та рекомендацій по боротьбі з тероризмом і відмиванням коштів, було прийнято Закон України від 23 травня 2013 року „Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб” [5]. Цим Законом було внесено зміни до КК України, якими запроваджується інститут кримінальної відповідальності юридичних осіб. Прихильники даного Закону посилаються на те, що юридичні особи визнаються суб’єктами кримінальної відповідальності також і міжнародно-правовими актами. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією 1999 р. містить перелік 14 складів кримінальних правопорушень, з якими держави, що є сторонами Конвенції, повинні боротися для подолання корупції [5].

Ще у 2000 році Конвенцією ООН проти транснаціональної організованої злочинності країнам-учасницям рекомендувалось встановити кримінальну відповідальності юридичних осіб за певні види кримінальних правопорушень [7]. Однак ці міжнародні акти не містять імперативних норм, а носять лише рекомендаційний характер. Норми, що стосуються власне відповідальності юридичних осіб, вказують на можливість запровадити інститут кримінальної відповідальності юридичних осіб у законодавство країн-учасниць із дотриманням принципів кримінального права останніх.

Слід окремо вказати, що сама ідея кримінальної відповідальності юридичних осіб, не є чимось абсурдним і недоцільним, адже сьогодні бізнес в Україні не лише працює над збільшенням власних доходів, а й активно впливає на діяльність органів влади і міжнародні зв’язки. Проте такі явища в бізнесі, як корупція, ухилення від сплати податків, фіктивне підприємництво є швидше правилом, а не винятком. Але конфіскація майна юридичної особи або її

ліквідація в рамках кримінально-правових відносин може стати дієвим каральним засобом та механізмом протидії злочинності в цій сфері.

Слід зазначити, що питання запровадження інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб вже давно є об'єктом наукових дискусій, в якій активно беруть участь такі вчені, як Т. Б. Грек, П. Л. Фріс, Л. П. Брич, В. К. Грищук, Ю. А. Дорохіна, Е. М. Кісілюк, А. В. Савченко, Н. О. Гуторова, О. О. Дудоров, С. Б. Гавриш, В. І. Осадчий, Ю. В. Шинкарьов.

Вчені займають протилежні позиції у питанні, чи є підстави вважати юридичних осіб суб'єктами кримінального правопорушення. Незважаючи на те, що окремі питання вже вирішені законодавцем, проте відкритими залишаються проблеми співвідношення юридичних і фізичних осіб як суб'єктів кримінальних правопорушень з врахуванням доктринального підходу, формування у зв'язку із цією новелою двох систем кримінально-правового реагування на вчинення суспільно небезпечних діянь, що мають ознаки кримінального правопорушення, – системи кримінальних покарань і системи кримінально-правових заходів, а також питання вичерпності кримінально-караних діянь, за які мають нести відповідальність юридичні особи та можливості й необхідності доповнення переліку, передбаченого у ст. 96-3 КК України.

Наукові позиції дослідників щодо запровадження кримінальної відповідальності юридичних осіб, а також визнання юридичної особи суб'єктом кримінального правопорушення потребують детального аналізу.

Як ми знаємо, суб'єкт кримінального правопорушення виступає одним із ключових понять кримінально-правової науки. Однак еволюція наукових знань про суб'єкт кримінального правопорушення не привела вчених до сталої теоретичної моделі даного поняття.

Прийнятним для нас та усталеним у науці кримінального права є визначення суб'єкта кримінального правопорушення, запропоноване П.С. Матишевським. Він вказує, що «суб'єктом злочину, за визначенням, вважається фізична особа, яка вчинила заборонене кримінальним законодавством діяння у

віці, з якого може настати кримінальна відповідальність, і яка усвідомлювала суспільну небезпечність такого діяння і керувала ним» [42, с. 123].

В ході аналізу наукових підходів до визначення юридичної особи суб'єктом кримінальної відповідальності, а також самої кримінальної відповідальності юридичної особи дійшли висновку про виокремлення трьох векторів. Існують прихильники, ті що проти, а також такі науковці, що займають нейтральну позицію, але стверджують, що перед тим як вводити новий інститут до кримінального законодавства необхідно досить чітко розуміти, що це неминуче потягне за собою зміну всієї природи кримінальної відповідальності.

1. Науковці, що всіляко доводять та аргументують необхідність встановлення кримінальної відповідальності юридичних осіб. На підтримку позиції щодо кримінальної відповідальності юридичних осіб висловлювався Г. Стесенс, зазначаючи, що це необхідно, оскільки:

1) «значна кількість злочинів відбувається нині через корпорації, єдиним ефективним методом боротьби з корпоративною злочинністю є накладення прямих каральних санкцій на корпорації;

2) піддавати кримінальному переслідуванню винятково фізичних осіб за дії, які вони вчинили в межах корпорації і своїх посадових обов'язків, несправедливо, до того ж це не дасть змоги досягти бажаного результату, оскільки структурні недогляди в роботі організації не зникнуть через те, що один з її співробітників постав перед судом;

3) альтернативні моделі відповідальності юридичних осіб (адміністративна, цивільна) не дають тих процесуальних гарантій, як у кримінальному процесі;

4) на корпорації може накладатись штраф, який значно перевищує максимальний розмір штрафу для індивіда; до того ж велике значення може мати сам факт осуду корпорації (стигма);

5) на міжнародному рівні держави надають правову допомогу одна одній у переслідуванні злочинців часто тільки в кримінальних справах, а злочинна діяльність корпорацій буде мати позанаціональний характер» [95, с. 495].

2. Прихильники категоричного заперечення визнання юридичної особи суб'єктом кримінального правопорушення, оскільки це суперечить принципам особистої відповідальності й індивідуалізації відповідальності та покарання. Так, французька дослідниця М.-Л. Расса вказувала, що «протилежне вирішення цієї проблеми призвело б до ще більш тяжких правових наслідків, коли за злочин юридичної особи відповідальність несли б тільки її керівники» [37, с. 24]. До того ж дослідниця вважає, що «юридична особа не може бути ототожнена з людьми, що входять до її складу. Вона має власну волю, що виражається в рішеннях, прийнятих більш-менш кваліфікованою більшістю її членів» [37, с. 24]

На думку вітчизняного науковця Абакумова Ю. В., «до причин необхідності встановлення саме кримінальної відповідальності юридичних осіб можна зарахувати, передусім, необхідність боротьби з екологічними, господарськими злочинами, злочинами, чиненими злочинними організаціями через юридичних осіб. У багатьох випадках індивідуальна відповідальність службовців корпорацій, а тим більше її представників, не може відшкодувати заподіюваний збиток і запобігти вчиненню нових аналогічних правопорушень. Крім того, у деяких випадках досить складно, а часом – неможливо, визначити фізичну особу, винну у вчиненому злочині й одноосібно відповідальну за наслідки, що настали, особливо, якщо діяльність у цілому юридичної особи була спрямована на порушення кримінального закону, а її керівництво, службові особи та представники змінювались. У зв'язку із цим корпоративна кримінальна відповідальність усе частіше одержує підтримку, у тому числі на міжнародному рівні» [8, с. 40].

О. О. Кашкаров відзначає, що «встановлення кримінальної відповідальності юридичних осіб – складний і багатовекторний процес, який потребує переосмислення в першу чергу існуючих принципів кримінального

права та кримінальної відповідальності, а саме суб'єктивного ставлення у вину та індивідуалізації кримінального покарання, а також створення нових принципів, що будуть відповідати сучасним вимогам законодавства про кримінальну відповідальність» [30, с. 239].

У наукових джерелах зазначається, що притягнення до кримінальної відповідальності керівників або інших фізичних осіб, які представляють відповідну юридичну особу, як правило, по суті пов'язано з об'єктивним інкримінуванням, оскільки така особа хоча і знала про незаконну діяльність юридичної особи, але своїми силами змінити нічого не могла. При цьому погоджуємося, що у таких випадках взагалі складно встановити, хто конкретно винний у злочині. Зокрема, А.С. Нікіфоров пише: «Злочин визнається вчиненим юридичною особою, якщо він вчинений (безпосередньо чи за посередництвом інших осіб) особою або особами, які контролюють здійснення юридичною особою її прав і діють з метою здійснення цих прав, тобто є для юридичної особи її «другим я» [51, с. 65].

Р. В. Мінін висловив своє негативне ставлення до позиції тих науковців, які стверджують, що вина організації у вчиненні кримінального правопорушення встановлюватися не повинна. Він наголошує на тому, що «прихильники зазначеного підходу заперечують існування вини юридичних осіб у складі правопорушення, говорячи про незастосовність до юридичних осіб класичного поняття вини, сформульованого для фізичних осіб. Однак суб'єктивна сторона виступає як обов'язковий елемент будь-якого складу правопорушення. Тому науковець виділяє два основних підходи до визначення вини юридичних осіб – суб'єктивний та об'єктивний – і зазначає, що юридична особа виступає як самостійний суб'єкт права, який має свої інтереси в соціально-економічному житті й володіє власною волею та здатністю нести відповідальність за прийняті рішення. Працівники повністю підкоряються волевиявленню юридичної особи. Пов'язувати вину юридичної особи з виною окремих службовців (суб'єктивний підхід) теоретично неправильно. Організація володіє самостійною виною, яка розкривається в об'єктивній

концепції вини юридичної особи. Об'єктивне розуміння вини юридичної особи дозволяє притягнути винну організацію до кримінальної відповідальності, не дивлячись на неможливість притягнення до такої окремих фізичних осіб» [44, с. 9-10].

М. І. Бажанов, Г. Н. Борзенков, Н. Ф. Кузнєцова, С. Ф. Мілюков та інші, виступаючи проти кримінальної відповідальності юридичних осіб, аргументували свою позицію, «по-перше, тим, що об'єктивний вираз воля набуває тільки в цілеспрямованих діях, тобто вчинок людини є єдиною формою, в якій воля може знайти об'єктивний прояв; по-друге, має місце недотримання принципу особистої винної відповідальності і принципу індивідуалізації покарання; по-третє, при притягненні юридичної особи до кримінальної відповідальності неможливо встановити вину як психічне ставлення особи до суспільно небезпечного діяння і його наслідків; по-четверте, визнання юридичних осіб суб'єктами злочинів призведе до утворення в кримінальному законодавстві двох систем принципів і підстав кримінальної відповідальності і покарання» [41, с. 128].

Супротивники кримінальної відповідальності юридичних осіб, насамперед, підкреслюють, що встановлення кримінальної відповідальності юридичних осіб не відповідає основним принципам кримінального права – принципам особистої й винної відповідальності та індивідуалізації покарання. Таким чином, основна проблема юридичної конструкції кримінальної відповідальності юридичної особи пов'язана із суб'єктивною стороною діяння, адже обов'язковою умовою кримінальної відповідальності особи є вина. Проте юридична особа не може мати психічного ставлення до вчинюваного діяння. Таким чином, щодо юридичної особи поняття вини не може бути застосованим.

Так, Н. Ф. Кузнєцова зауважує: “Провина завжди є не чим іншим, як психічним ставленням особи до свого діяння. Цієї провини в юридичних осіб немає. Підставою кримінальної відповідальності, відповідно до принципу законності, є вчинення злочину (або наявність його складу). Подібного злочину, що заподіює збиток, дії або бездіяльності, юридична особа теж вчинити не

може. Виходить, потрібно роздвоєння Кримінального кодексу на дві системи принципів і підстав кримінальної відповідальності з покаранням» [38, с. 87].

Третій вектор займають науковці, що підтримують нейтральну позицію у цьому питанні та наголошують на тому, що при введенні кримінальної відповідальності юридичних осіб необхідно досить чітко науково обґрунтувати цю новелу.

Так, Данкович Н.О зазначає, що «питання кримінальної відповідальності юридичних осіб безумовно потребує глибоких дискусій, до яких необхідно залучати представників наукової еліти, правоохоронних органів і судової влади, власне представників самих юридичних осіб. Введення даного інституту кримінального права ні в якому разі не повинно суперечити його принципам та основоположним засадами, оскільки це може призвести до розбалансованості діючого КК України» [22, с. 138].

Основною проблемою впровадження кримінальної відповідальності юридичних осіб в українському законодавстві полягає у відсутності попереднього обґрунтування та її обговорення перед доповненням КК України. Це, по суті, й стало причиною виникнення численних дискусій в цій площині. Слушною видається позиція В. О. Навроцького, який, оцінюючи міркування, що наводять як прихильники, так і противники встановлення кримінальної відповідальності юридичних осіб, зазначає, що «всі вони заслуговують на увагу і жодне із них не можна категорично відкинути – їх сукупності врешті-решт рівнозначні. Звідси випливає, що цю проблему не можна вирішити в юридичній площині, вона потребує вольового політичного вирішення» [77, с. 235]. Одним із можливих варіантів вирішення цієї складної та багатоаспектної проблеми В. О. Навроцький вважає «обговорення та визначення відповідних питань у ході запровадження в Україні інституту кримінального проступку, не допустивши необґрунтованого послаблення відповідальності за вчинення злочину фізичних осіб» [77, с. 235].

Проаналізувавши правову природу заходів кримінально-правового характеру, можна виділити різні підходи дослідників щодо розуміння цього

аспекту. Так, Т. С. Батраченко [12, с. 98], І. І. Митрофанов [45, с. 126], М. І. Панов, С. О. Харитоновна [55] вважають, що ці заходи є окремою формою кримінальної відповідальності. Інші науковці, серед яких Ю. А. Пономаренко [59, с. 68], П. П. Андрушко [10, с. 33], Г. З. Яремко [88, с. 93] не визнають ці заходи проявом реалізації ретроспективної кримінальної відповідальності, адже вони не відповідають традиційному (класичному) розумінню кримінальної відповідальності, вважаючи ці заходи «окремим видом (проявом) юридичної відповідальності, відмінним від відповідальності кримінальної». Представники третьої групи розуміють заходи кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб, як «квazікримінальну відповідальність юридичних осіб» (М. І. Хавронюк [25, с. 294, с. 388-394]), «квazівідповідальність змішаного (кримінально-адміністративного) типу» (С. Я. Лихова [41, с. 128-132]).

Отже за результатами аналізу наукової літератури з приводу дискусії щодо включення у кримінальне законодавство інститут відповідальності юридичної особи можна зазначити наступне.

Перш за все слід відзначити, що чинним кримінальним законодавством дотримується принцип особистої, персональної відповідальності за вчинене кримінальне правопорушення. При цьому юридична особа не може бути суб'єктом кримінальних правопорушень, що посягають на недоторканність приватного життя.

Дослідники слушно зазначають: «якщо недоторканність приватного життя порушила службова особа підприємства, установи чи організації або інший представник юридичної особи, кримінальній відповідальності підлягають лише конкретні фізичні особи, в діях яких встановлено склад цього злочину, навіть якщо під час вчинення злочину вони діяли від імені юридичної особи чи в її інтересах» [23, с. 129; 32, с. 137].

Реалізація проголошеного Україною курсу на інтеграцію у ЄС зумовлює неминучість законодавчих змін та необхідність гармонізації українського

законодавства з європейськими стандартами і світовими тенденціями, зокрема, щодо запровадження кримінальної відповідальності юридичних осіб.

Можемо стверджувати, що законодавчі зміни, зумовлені доповненням Загальної частини КК України розділом XIV-1, призводять до зміни кримінально-правових традицій, по суті суперечать концептуальним засадам кримінальної відповідальності, не відповідають доктрині вітчизняної кримінально-правової науки загалом, що спричиняє відсутність єдиного підходу до розуміння такої «новації». Тому запровадження інституту заходів кримінально-правового характеру потребує ґрунтовних досліджень та вирішення цілого комплексу питань щодо їх місця у системі кримінального закону. Крім основного питання про доцільність запровадження цих заходів кримінально-правового впливу щодо юридичних осіб, слід визначити їх правову природу і мету, а також співвідношення з кримінальною відповідальністю, покаранням та іншими заходами кримінально-правового характеру, до яких належать примусові заходи медичного характеру, примусові заходи виховного характеру, примусове лікування, обмежувальні заходи, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство, та спеціальна конфіскація.

Запроваджені зміни всі ці питання неодмінно повинні бути узгоджені з іншими кримінально-правовими нормами та із нормами інших галузей законодавства.

Незважаючи на появу у сучасному науковому полі ряду наукових досліджень природи заходів кримінально-правового впливу, що застосовуються до юридичних осіб, наразі залишається актуальним глибоке і всебічне наукове дослідження та критичне осмислення змісту і підстав застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичних осіб не тільки на загальному (концептуальному) рівні, але і щодо окремих кримінальних правопорушень з метою створення та обґрунтування єдиної доктрини кримінальних правопорушень, за вчинення яких до юридичної особи можуть бути застосовані кримінально-правові заходи.

1.3. Концепції сутності юридичної особи та їх втілення в площину кримінально-правових охоронних правовідносин

У сучасному науковому дискусії можна виділити три основні концепції щодо розуміння правової природи заходів кримінально-правового характеру, які застосовуються до юридичних осіб.

I. Відповідно до першої з цих концепцій, заходи кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб, є проявом (формою) кримінальної відповідальності.

II. Друга концепція ґрунтується на положенні, що заходи кримінально-правового характеру, які застосовуються до юридичних осіб, не є проявом (формою) кримінальної відповідальності.

III. Квазікримінальна концепція, яка пов'язана з притягненням юридичної особи до специфічної адміністративної відповідальності.

Розглянемо детальніше кожен із запропонованих концепцій.

1. Концепція «заходи кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб, є проявом (формою) кримінальної відповідальності». Ця концепція визначає юридичну особу як самостійний суб'єкт злочину, яка в певних випадках підлягає кримінальній відповідальності ((Велика Британія, США, Австрія, Франція)). Таку модель також називають традиційною конструкцією кримінальної відповідальності юридичних осіб. Прихильниками цієї моделі є такі науковці як І. І. Митрофанов [45, с. 126], М. І. Панов [55], А. С. Нерсесян [47, с. 181].

2. Концепція «заходи кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб, не є проявом (формою) кримінальної відповідальності». Згідно із такою концепцією юридична особа не визнається суб'єктом злочину, але до неї можуть бути застосовані різноманітні заходи кримінально-правового характеру ((Швейцарія, Іспанія, Туреччина)). Цю концепцію підтримують більшість українських вчених, серед яких Т. О. Гончар

(Т. О. Павлова) [17, с. 79], Н. А. Орловська [52, с. 128-129], А. М. Яценко [89, с. 216-218] та ін. Цю модель, на нашу думку, підтримує і український законодавець, який у ст. 18 КК України суб'єктом злочину визнає лише фізичну осудну особу, яка вчинила злочин у віці, відповідно до якого настає кримінальна відповідальність (ч. 1 ст. 18) [2].

3. Квазікримінальна концепція, яка пов'язана з притягненням юридичної особи до специфічної адміністративної відповідальності ((Німеччина, Італія, Швеція)). Цю модель підтримує професор П.Л.Фріс. Вчений зазначає, що перелік заходів кримінально-правового впливу на юридичну особу, передбачений в ст. 966 КК України, має бути доповнений: призупиненням (повним) діяльності юридичної особи на відповідний строк; призупиненням (частковим, щодо окремих видів діяльності) на відповідний строк, а передбачена п. 2 цієї статті конфіскація майна повинна визначатись як повна і часткова [82, с. 152-156].

Можемо стверджувати, що всі три концепції мають право на існування, хоч тема кримінальної відповідальності юридичних осіб і залишається не до кінця розробленою у доктрині кримінального права. Законодавець, прагнучи виконати взяті Україною міжнародно-правові зобов'язання, одночасно із слідуванням традиціям кримінального права, звертається до другої моделі, і не дуже послідовно її реалізує. Наприклад, у Кримінальному кодексі України використовується поняття «заходи кримінально-правового характеру», та навіть не вказано, що слід розуміти під цим поняттям; підстави застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб заходяться в об'єктивно-суб'єктивній площині; деякі види заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб дублюють назву кримінальних покарань тощо.

Така непослідовність законодавця призвела до того, що судова практика щодо застосування заходів кримінально-правового характеру відносно юридичних осіб фактично відсутня.

П. Л. Фріс вважає, що «український законодавець обрав третю модель («квазікримінальну відповідальність»), яка, не визнаючи юридичну особу

суб'єктом злочину, передбачає можливість застосування до неї у встановлених випадках різноманітних кримінальних санкцій» [82, с. 153]. На його думку, «слід було йти більш революційним шляхом і визнати юридичну особу суб'єктом злочину, як це зроблено, наприклад, у КК Франції 1992 р. Концепція визнання юридичної особи суб'єктом злочину, на думку П. Л. Фріса, не заперечує концепції персональної відповідальності фізичних осіб. Він пише про трансмісію вини, яка переходить від фізичної до юридичної особи» [82, с. 153]. Ми підтримуємо позицію науковця, що перелік злочинів, за вчинення яких юридичній особі призначаються заходи кримінально-правового характеру недосконалий, адже поза увагою законодавця залишилися кримінальні правопорушення проти довкілля, кримінальні правопорушення проти безпеки виробництва, кримінальні правопорушення, пов'язані з діяльністю організованої злочинності [82, с. 153, 155] тощо.

Можемо зробити висновок, що на сьогодні серед українських науковців так і не вироблено єдиної концепції щодо модель реагування на суспільно небезпечні діяння, вчинені юридичними особами. Перш за все, на нашу думку, причиною такого становища є відсутність у кримінальному законодавстві України чіткого визначення кримінально-правового статусу юридичної особи. Це призвело до того, що заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб на практиці не застосовуються, а норми розділу XIV-1 носять декларативний характер.

Оцінюючи та аналізуючи запропоновані вище концепції, переконані, що кожен із запропонованих підходів заслуговує на увагу та може бути використаний для формування узгодженої національної концепції. Проте, на нашу думку, оптимальний підхід до розуміння правової природи кримінальної відповідальності юридичної особи полягає у визнанні «квазакримінальної» відповідальності.

Висновки до розділу 1

Необхідність визнання кримінальної відповідальності юридичної особи виникла через зростанням ролі колективних суб'єктів у сфері економіки. Внаслідок цього з'явилась необхідність пошуку дієвих механізмів захисту суспільних відносин від суспільно небезпечних діянь зазначених колективних суб'єктів. Цей шлях обрали, наприклад, Італія, ФРН, Португалія.

На сьогодні інститут кримінальної відповідальності юридичних осіб існує в кримінальному законодавстві багатьох країн, зокрема, в Австралії, Англії, Бельгії, Угорщини, Ірландії, Данії, Ізраїлі, Ісландії, Канади, КНР, Нідерландів, Норвегії, Словенії, Польщі, Румунії, США, Фінляндії, Франції, Швейцарії тощо.

Чинний КК України зберіг традиційний підхід до визнання як суб'єктом кримінального правопорушення виключно фізичну особу, хоча Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» від 13.05.2014 р. № 1261-VII Загальну частину КК України було доповнено новим розділом XIV-I «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб». Вказаний закон було прийнято в рамках реформи кримінальної юстиції, посиляючись на необхідність реалізації Європейських конвенцій та рекомендацій по боротьбі з тероризмом і відмиванням коштів.

Наразі українські науковці займають полярні позиції у цій дискусії та питанні, чи можна визнавати юридичних осіб суб'єктами кримінального правопорушення, хоч на законодавчому рівні це проблеми вже вирішене. Не вирішеними залишаються питання щодо співвідношення понять «юридична особа» та «фізична особа» як суб'єкта кримінального правопорушення. Формування у зв'язку із цією новелою двох систем кримінально-правового реагування на вчинення суспільно небезпечних діянь, що мають ознаки кримінального правопорушення, – системи кримінальних покарань і системи кримінально-правових заходів. Крім того, слід встановити вичерпний перелік

кримінальних правопорушень, за які мають нести кримінальну відповідальність юридичні особи.

Наразі у науці кримінального права України існує три основні концепції щодо розуміння правової природи заходів кримінально-правового характеру, які застосовуються до юридичних осіб. Відповідно до першої з них, заходи кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб, є проявом (формою) кримінальної відповідальності. Друга концепція виходить з того, що заходи кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб, не є проявом (формою) кримінальної відповідальності. В межах до третього підходу сформульована квазікримінальна концепція, яка пов'язана з притягненням юридичної особи до специфічної адміністративної відповідальності.

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ПІДСТАВ, УМОВ ТА ПОРЯДКУ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ ЩОДО ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ

2.1. Підстави та умови застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб

Для того, щоб чітко сформулювати підстави для застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, необхідно прослідкувати суть самого поняття «підстави кримінальної відповідальності».

У ч. 1. ст. 2 КК України визначено, що “підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого Особливою частиною КК” [2].

Окрім того, в ст. 3 КК зазначено, що “кримінальній відповідальності й покаранню підлягає лише особа, винна у вчиненні кримінального правопорушення, тобто така, що умисно або з необережності вчинила передбачене кримінальним законом суспільно небезпечне діяння. Ніхто не може бути визнаний винним у вчиненні злочину, а також підданий кримінальному покаранню інакше як за вироком суду й відповідно до закону”.

Вказані законодавчі дефініції вказують та те, що підставою для визнання особи винною у вчиненні кримінального правопорушення та притягнення її до кримінальної відповідальності склад кримінального правопорушення.

Термін “підстава” в сучасній науковій теорії права має декілька значень. Одне з них сформульоване як «причина, вихідне першоджерело чогось або якогось явища» [79, с. 476].

Аналізуючи підстави кримінальної відповідальності, слід акцентувати увагу на тому, що підстава кримінальної відповідальності сформульоване у ст. 2 КК. Це визначення дає підстави стверджувати, що особа притягається до кримінальної відповідальності у разі вчинення такого суспільно небезпечного

діяння, яке містить не просто ознаки кримінального правопорушення, а ознаки саме такого складу кримінального правопорушення, яке передбачено Особливою частиною КК.

Таке неоднозначне і розпливчате визначення підстави кримінальної відповідальності породжує чисельні дискусії та стає на перешкоді вироблення єдиної теоретичної і законодавчої конструкції підстави кримінальної відповідальності. Аналізуючи праці науковців з цього питання, можемо виокремити декілька поглядів на природу кримінальної відповідальності та її підстави.

Переважає більшість науковців виділяє підстави кримінальної відповідальності, поділяючи їх на фактичні та юридичні [67, с. 50–52]. До фактичних підстав належить учинення в реальній дійсності суспільно небезпечного діяння. Юридична підстава – це передбачення такого діяння в КК. Отже, відповідно до висновку з цієї теорії, яку покладено в основу КК України, підставою кримінальної відповідальності є встановлення судом повної відповідності фактичної та юридичної підстав учиненого суспільно небезпечного діяння. Якщо такої відповідності немає, то це свідчить, що немає і підстави кримінальної відповідальності.

Більшість науковців сходиться на думці, що підставою кримінальної відповідальності є наявність юридичного факту (кримінального правопорушення) – вчинення діяння, яке за своїм змістом заподіяло або могло заподіяти шкоду суспільним інтересам, що охороняються кримінальним законом, тобто підставою кримінальної відповідальності є наявність у суспільно небезпечному діянні особи складу кримінального правопорушення, яке закріплено в конкретній статті Особливої частини КК [14, с. 23]. Тобто склад кримінального правопорушення відіграє роль своєрідної юридичної моделі кримінальних правопорушень.

Відповідно до ч. 1 ст. 2 КК, склад кримінального правопорушення як сукупність юридичних ознак кримінального правопорушення є єдиною і достатньою підставою кримінальної відповідальності, що визначена в законі.

У науці кримінального права виокремлюють такі чотири підстави кримінальної відповідальності.

1. Фактична сторона (підстава) – це вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення. Кримінальне правопорушення як підстава кримінальної відповідальності характеризується чотирма елементами (об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона), які утворюють склад кримінального правопорушення. Таким чином, притягнути особу до кримінальної відповідальності можна лише тоді, коли у вчиненому нею суспільно небезпечному діянні є склад злочину, передбачений чинним КК. Відсутність у діянні особи ознак складу кримінального правопорушення означає відсутність фактичної підстави кримінальної відповідальності і навпаки. Фактична підстава (її ще називають нормативно-правовою) має місце з моменту вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення.

2. Юридична сторона (підстава) – це передбаченість суспільно небезпечного діяння в КК. Отже, можемо сказати, що кримінальним правопорушенням визнаються всі діяння, передбачені кримінальним законодавством, тобто кримінальним правопорушенням визнається все, що передбачено КК, і навпаки. Підставою кримінальної відповідальності є встановлення судом точної відповідності фактичної і юридичної сторін (підстав) учиненого. Відсутність такої відповідності свідчить і про відсутність підстави кримінальної відповідальності.

3. Матеріальна сторона (підстава) – факт учинення самого кримінального правопорушення. Саме на основі матеріального поняття кримінального правопорушення (ст. 11 КК) у статтях Особливої частини КК визначаються конкретні склади кримінальних правопорушень. У кожному окремому випадку має бути встановлена підстава кримінальної відповідальності за дане конкретне кримінальне правопорушення, передбачене диспозицією окремої статті Особливої частини КК. Лише за встановлення у діянні особи певного конкретного складу кримінального правопорушення, передбаченого

Особливою частиною КК, можлива кримінальна відповідальність. Якщо в діях особи не встановлено ознак конкретного кримінального правопорушення, кримінальна відповідальність не може мати місця ні за яких умов.

4. Процесуальна сторона (підстава) – передбачає набуття чинності обвинувальним вироком суду. Особа до винесення обвинувального вироку та набрання ним законної сили вважається невинуватою в учиненні кримінального правопорушення, а кримінальна відповідальність має індивідуалізований характер, необхідною процесуальною підставою кримінальної відповідальності є саме обвинувальний вирок суду, в якому особа визнається винною у вчиненому кримінальному правопорушенні і в якому її відповідальність набуває індивідуального характеру. Це закріплено в ч. 2 ст. 2 КК і положенні ч. 1 ст. 62 Конституції України, згідно з яким особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення та не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду.

Щодо юридичної особи не можна послуговуватись загальноприйнятними підставами кримінальної відповідальності, а слід конкретизувати їх та уточнити зміст. Підставою кримінальної відповідальності є вчинення посадовою особою підприємства, установи, організації суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого Особливою частиною КК та стало результатом негативного сприйняття суспільством діяльності даної юридичної особи.

Можемо констатувати, що підстави кримінальної відповідальності юридичної особи конкретизовано у ст. 96-3 КК України. До них належать:

- вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи будь-якого із кримінальних правопорушень, передбачених у статтях 209 і 306, частинах першій і другій статті 368-3, частинах першій і другій статті 368-4, статтях 369 і 369-2 КК України;
- незабезпечення виконання покладених на її уповноважену особу законом або установчими документами юридичної особи обов'язків

щодо вжиття заходів із запобігання корупції, що призвело до вчинення будь-якого із кримінальних правопорушень, передбачених у статтях 209 і 306, частинах першій і другій статті 368-3, частинах першій і другій статті 368-4, статтях 369 і 369-2 КК України;

- вчинення її уповноваженою особою від імені юридичної особи будь-якого із кримінальних правопорушень, передбачених у статтях 258-258-5 КК України;
- вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи будь-якого із кримінальних правопорушень, передбачених у статтях 109, 110, 113, 146, 147, 160, 260, 262, 436, 437, 438, 442, 444, 447 КК України.

Необхідно вказати, що згідно ч. 2 ст. 96-3 КК України в інтересах юридичної особи, вчиняються кримінальні правопорушення, передбачені статтями 109, 110, 113, 146, 147, 160, 209, 260, 262, 306, частинами першою і другою статті 368-3, частинами першою і другою статті 368-4, статтями 369, 369-2, 436, 437, 438, 442, 444, 447 КК України, якщо вони призвели до отримання юридичною особою неправомірної вигоди або створили умови для отримання такої вигоди, або були спрямовані на ухилення від передбаченої законом відповідальності.

Отже, безпосередньо підставою застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичної особи є вчинення її уповноваженою особою (фізичною особою) від імені та в інтересах юридичної особи будь-якого із кримінальних правопорушень, передбачених відповідними статтями Особливої частини КК України, згідно переліку, встановленого ст. 96-3 КК України.

Проаналізувавши положення, що містяться у ст. 96-3 КК України, можна зробити висновок, що для застосування заходів кримінального характеру до юридичної особи необхідним є одночасна наявність таких обов'язкових підстав: 1) наявність факту вчинення хоча б одного зі кримінальних правопорушень, перелік яких міститься у ч. 1 ст. 96-3 КК України; 2) особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, на момент його вчинення була

уповноваженою особою юридичної особи; 3) вчиняючи кримінальне правопорушення, особа діяла від імені юридичної особи, а не від власного імені; 4) особа діяла не виключно в особистих інтересах, а в інтересах юридичної особи (за винятком кримінальних правопорушень, передбачених статтями 258-258-5 КК України).

Як уже наголошувалось, відсутність будь-якої з цих умов виключає можливість застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру. Проте із цього правила є виняток. Так, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання і протидії політичній корупції» від 08 жовтня 2015 року № 731-VIII шляхом внесення змін до ч. 1 ст. 96³ КК України до підстав застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру додано таку підставу як незабезпечення виконання покладених на уповноважену особу законом або установчими документами обов'язків щодо вжиття заходів із запобігання корупції, що призвело до вчинення будь-якого із корупційних кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 96³ КК. Таким чином, в окремих випадках суб'єктом кримінального правопорушення може бути будь-яка особа, а не лише уповноважена особа юридичної особи, а сама юридична особа не обов'язково має бути вигодонабувачем такого кримінального правопорушення.

2.2. Система кримінальних правопорушень, які є підставою застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб

Відповідно вказаного вище переліку кримінальних правопорушень, за які до юридичної особи можуть бути застосовані заходи кримінально-правового характеру, спробуємо систематизувати та узагальнити так звані законодавчо визначені підстави кримінальної відповідальності.

Загалом, перелік предикатних деліктів, що визначені ст. 96-3 КК України, які виступають передумовою до застосування кримінально-правових заходів до юридичних осіб, із зазначенням статей Особливої частини КК, є вичерпним:

злочини щодо основ державності та національної безпеки, терористична діяльність, викрадення людини, корупційні діяння, злочинна легалізація доходів і окремі злочини проти безпеки людства (геноцид, ведення агресивної війни тощо). Ще одним питанням у розрізі теми, що досліджується, є перелік юридичних осіб, до яких можуть бути застосована кримінальна відповідальність відповідно до вказаних вище статей КК України. повний вичерпний перелік міститься у ст. 96-3 КК України.

Проаналізувавши кримінальні правопорушення, що можуть бути підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру, можемо систематизувати їх та виділити такі групи:

1) злочини проти основ національної безпеки України, а саме дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади (ст. 109); посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ст. 110); диверсія (ст. 113);

2) кримінальні правопорушення проти волі, честі та гідності особи, а саме можемо вести мову про незаконне позбавлення волі або викрадення людини (ст. 146) та захоплення заручників (ст. 147);

3) кримінальні правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав та свобод людини і громадянина: підкуп виборця, учасника референдуму (ст. 160) та порушення порядку фінансування політичної партії, передвиборної агітації, агітації з всеукраїнського або місцевого референдуму (ч. 2–4 ст. 159-1);

4) кримінальні правопорушення в сфері господарської діяльності; у цій групі виділяємо легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом (ст. 209);

5) кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення, зокрема, використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів,

отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів (ст. 306);

б) кримінальні правопорушення проти громадської безпеки, а саме викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем (ст. 262); терористичний акт (ст. 258); втягнення у вчинення терористичного акту (ст. 258-1); публічні заклики до вчинення терористичного акту (ст. 258-2); створення терористичної групи чи терористичної організації (ст. 258-3); сприяння вчиненню терористичного акту (ст. 258-4); фінансування тероризму (ст. 258-5); створення не передбачених законом воєнізованих або озброєних формувань (ст. 260);

7) кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг: підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми (частини 1 та 2 ст. 368-3); підкуп особи, яка надає публічні послуги (частини 1 та 2 ст. 368-4); пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі (ст. 369); зловживання впливом (ст. 369-2);

8) злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку: пропаганда війни (ст. 436); планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни (ст. 437); порушення законів та звичаїв війни (ст. 438); геноцид (ст. 442); злочини проти осіб та установ, що мають міжнародний захист (ст. 444); найманство (ст. 447).

З.А. Загинею називає відповідні кримінальні правопорушення предикатними [28].

Слід звернути увагу на колізійність норм у частині визначення переліку кримінальних правопорушень у ст. 96-3 КК України та встановленням підстав застосування конкретних заходів кримінально-правового характеру. Так, З.А. Загинею вказала на суттєву ваду нормотворчої техніки, оскільки «ліквідація може застосовуватися щодо юридичної особи за вчинення ... виготовлення, поширення комуністичної, нацистської символіки та пропаганди

комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів (ст. 436-1 КК України). Проте законодавець забув внести відповідні зміни у ст. 96-3 КК України, де визначено матеріальні підстави для застосування щодо юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру. Таким чином, законодавець створив внутрішньогалузеву колізію, що повинна долатися під час правозастосування. Правило подолання правової колізії у цьому випадку є очевидним: пріоритет має норма, яка передбачає загальні правила застосування щодо юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру. Тож за вчинення злочину, передбаченого у ст. 436-1 «Виготовлення, поширення комуністичної, нацистської символіки та пропаганда комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів» КК України, ліквідація (а отже, і конфіскація майна) застосовуватися не може» [18, с. 65]. Погоджуємося із висловленим зауваженням та пропонуємо вилучити зі ст. 96-3 КК України вказівку на ст. 436-1 КК.

Слід констатувати, що законодавцем обрано не досить вдалий обмежувальний підхід при визначенні кримінальних правопорушень, за вчинення яких щодо юридичної особи можуть застосовуватися заходи кримінально-правового характеру. Так, П. Л. Фріс, вказує, що «залишення поза сферою застосування норм розділу XIV-1 КК України злочинів, вчинення яких прямо пов'язано з діяльністю юридичної особи у цілому (наприклад: фіктивне підприємство (ст. 205); умисне порушення вимог законодавства про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму (ст. 209-1); порушення правил екологічної безпеки (ст. 236); забруднення або псування земель (ст. 203); порушення правил охорони або використання надр (ст. 240); забруднення атмосферного повітря (ст. 241 та багато інших) значно знижує ефективність заходів кримінально-правового характеру у сфері боротьби зі злочинністю юридичних осіб, оскільки притягнення до кримінальної відповідальності лише службової особи далеко не завжди змінює ситуацію» [82, с. 153]. Вчений наголошує, що «відповідно до ст. 96-3 КК України законодавець обмежив коло

злочинів, які є предикатними для застосування зазначених заходів лише тими, які належать до корупційних злочинів. Поза межами залишились злочини, що спричиняють велику шкоду екології; злочини, пов'язані зі значною кількістю жертв, що сталися внаслідок діяльності юридичної особи; злочини, пов'язані з діяльністю організованої злочинності, злочини, пов'язані з привласненням грошових коштів, майна, цінних паперів тощо» [82, с. 153].

За розширення переліку кримінальних правопорушень, за вчинення яких можна застосувати заходи кримінально-правового впливу щодо юридичних осіб, виступали О. О. Михайлов [46, с. 101], С. Г. Келіна [40, с. 54], С. Я. Лихова [41], В. К. Грищук, О. Ф. Пасека [19, с. 166] тощо. Наприклад, В.С. Сотніченко вказує, що необґрунтованими є «теоретичні спроби визначити окремий сегмент кримінально-караних діянь, що матимуть наслідком кримінальну відповідальність юридичних осіб» [64, с. 169]. Він вказує, що «можна обійтися без законодавчо визначеного вичерпного переліку кримінальних правопорушень, за вчинення яких наставала б така відповідальність» [64, с. 169]. Серед усієї кількості наукових підходів та запропонованих дослідниками переліків кримінальних правопорушень є певною мірою суб'єктивізованим та не надає об'єктивно обґрунтованого підходу до вирішення цього складного питання

Пропонуючи розширення кола кримінальних правопорушень за вчинення яких до юридичної особи можуть бути застосовані заходи кримінально-правового характеру, науковці вказують на конкретні вади чинного кримінального законодавства та пропонують доповнити цей перелік окремими статтями. Так, І.М. Ізай вважає, що «... було б доцільно включити ст. 343 КК України до переліку злочинів, за вчинення яких можуть бути застосовані заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб у випадках, коли втручання в діяльність працівника правоохоронного органу вчиняється в інтересах юридичної особи та було спрямоване на ухилення від передбаченої законом відповідальності» [31, с. 60]. Р.В. Кархут робить висновок «про доцільність включення ст. 376 КК України до переліку злочинів, за вчинення

яких можуть бути застосовані заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб у випадку, коли втручання в діяльність судових органів вчиняється в інтересах юридичної особи та спрямоване на ухилення від передбаченої законом відповідальності» [35, с. 10, 126]. О.Р. Романишин пропонує «положення про доцільність поширення заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб за вчинення злочинів, передбачених ч.ч. 2, 3 ст. 382, статті 388, 389-1 КК України» [57, с. 11 –12]. Р.А. Волинець вказує, що «з урахуванням характеру передбачених статтями 222-1, 223-1, 223-2, 232-1 та 232-2 КК діянь, що вчиняються на фондовому ринку, пропонується застосовувати до юридичних осіб – учасників фондового ринку такі заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, як штраф, конфіскація майна та ліквідація, оскільки ці заходи, а також фінансові й інші санкції, які можуть бути застосовані за правопорушення на ринку цінних паперів, передбачені регулятивним законодавством, істотно відрізняються між собою» [16, с. 7].

Зважаючи на те, що судова практика застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичних осіб ще досі не набула свого поширення, не отримала належного обґрунтування правової природи та не отримала достатнього наукового аналізу даного інституту, вважаємо, що пропозиції щодо доповнення переліку складів кримінальних правопорушень є передчасним. Перш за все слід налагодити механізм застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, вирішити проблемні питання, що мають місце в межах даного кримінально-правового інституту та ранжувати процедуру застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб. вважаємо слушною пропозицію З.А. Загиней, яка вважає, що «на сьогодні чи не єдиним критерієм визначення переліку злочинів, за вчинення яких уповноваженою особою щодо юридичної особи можуть застосовуватися заходи кримінально-правового характеру, є виконання міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України» [28, с. 127].

В межах обраної теми дослідження слід звернути увагу на види юридичних осіб, щодо яких можуть застосовуватися заходи кримінально-правового характеру. Перелік таких юридичних осіб міститься у ст. 96-4 КК України. Як вбачається з аналізу цієї норми, види юридичних осіб у КК диференціюються залежно від наявності підстав, зазначених у пунктах 1 та 2 ч. 1 ст. 96-3 КК України, а окремо у пунктах 3 та 4 ч. 1 цієї статті. Можемо констатувати, що чинним КК встановлений вичерпний перелік юридичних осіб, до яких можуть бути застосовані заходи кримінально-правового характеру.

Аналізований перелік, зафіксований у ст. 96-4 КК, дає підстави стверджувати, що заходи кримінально-правового характеру можуть бути застосовані лише щодо визначених в законі юридичних осіб і лише у випадку вчинення їх уповноваженими особами від їх імені та в їх інтересах конкретних, встановлених у ст. 96-3 КК України, кримінальних правопорушень.

У примітці до ст. 96-3 КК вказано, що «під уповноваженими особами юридичної особи слід розуміти службових осіб юридичної особи, а також інших осіб, які відповідно до закону, установчих документів юридичної особи чи договору мають право діяти від імені юридичної особи» [2].

Дії визнаються вчиненими в інтересах юридичної особи, якщо вони призначені для отримання неправомірної вигоди або створення умов для отримання такої вигоди, а також для уникнення відповідальності згідно із законом.

Слід зазначити, що у разі вчинення кримінальних правопорушень, передбачених статтями 258-258⁵ КК, така умова як дія в інтересах юридичної особи не є обов'язковою. У цих випадках для застосування покарань юридичного характеру до юридичної особи достатньо, щоб особа діяла за рахунок юридичної особи за рахунок цих типів осіб.

При застосуванні заходів кримінально-правового характеру суд враховує ступінь тяжкості вчиненого її уповноваженою особою кримінального правопорушення, ступінь здійснення кримінального протиправного наміру, характер та розмір неправомірної вигоди, яка отримана або могла бути

отримана юридичною особою, розмір завданої шкоди, вжиті юридичною особою заходи для запобігання кримінального правопорушення, спираючись на положення ст. 96-10 КК України.

У КК передбачені також підстави для звільнення юридичної особи від правообмежень у виді застосування заходів кримінально-правового характеру. Зокрема, ст. 96-5 КК встановлює, що у випадку, коли до набрання вироком законної сили минули вказані в статті строки, юридична особа звільняється від застосування до неї заходів кримінально-правового характеру. Строки диференційовані залежно від тяжкості вчиненого кримінального правопорушення. Так, зокрема, це три роки - у разі вчинення кримінального проступку; п'ять років - у разі вчинення нетяжкого злочину; десять років - тяжкого злочину і п'ятнадцять років у разі вчинення особливо тяжкого злочину.

2.3. Система та види заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб

Систему заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб прийнято розуміти як встановлений кримінальним законом і обов'язковий для суду вичерпний перелік заходів кримінально-правового характеру, розташованих у певному порядку за ступенем їх суворості.

Ст. 96-6 КК України встановлений вичерпний перелік заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб. До основних належать штраф та ліквідація, а конфіскація майна виділяється як додатковий захід, що застосовується разом із ліквідацією. Це положення дозволяє зробити висновок, що в ст. 96-6 КК України заходи кримінально-правового характеру можна поділити на «основний захід кримінально-правового характеру» та «додатковий захід кримінально-правового характеру», що застосовуються до юридичної особи. Ми вважаємо, що основний захід кримінально-правового характеру – це захід примусу, що може бути призначений як самостійний і не приєднується до інших видів заходів. За одне

кримінальне правопорушення може бути призначено лише один основний захід кримінально-правового характеру, що передбачений у ст. 96-6 КК України. Додатковий захід кримінально-правового характеру можна визначити як захід примусу, що призначається тільки як додатковий до основного заходу, що виключає його самостійне застосування.

Вважаємо, що вказана законодавча позиція щодо можливості застосування лише двох основних видів заходів кримінально-правового характеру певною мірою обмежує дію принципів кримінальної відповідальності. Викликає сумнів, що ці два запропонованих законодавцем заходи можуть «справитись» із основним завданням кримінального права – запобігти вчиненню кримінальних правопорушень, відшкодувати усі можливі збитки, що можуть мати місце.

П.Л. Фріс з цього приводу вказує, що «вирішення питання про санкції, які можуть застосовуватись до юридичних осіб як суб'єктів кримінальної відповідальності, повинно здійснюватися залежно від:

1) виду юридичної особи, яка визнана суб'єктом кримінальної відповідальності (особа приватного права, особа публічного права, політична партія чи громадська організація);

2) виду та розміру спричиненої шкоди (фізична, матеріальна, нематеріальна);

3) наявністю зв'язків з організованою злочинністю, (діяльність на кошти, отримані злочинним шляхом, прикриття для діяльності злочинних організацій тощо)» [81].

Як бачимо, жодного із окреслених критеріїв не було враховано законодавцем при конструюванні видів заходів впливу на юридичних осіб при вчиненні ними кримінальних правопорушень. Як слушно зауважив Ю.П. Пономаренко, «за загальним правилом до юридичної особи може бути застосований тільки такий захід, як штраф» [58, с. 158]. Адже кримінальний закон встановлює чіткий перелік кримінальних правопорушень, за вчинення яких застосовується ліквідація з конфіскацією. Йдеться про вчинення кримінальних правопорушень терористичної спрямованості (ст. ст. 258-258-5

КК України), злочинів проти основ національної безпеки (ст. ст. 109,110,113 КК України), кримінальних проавпорушень проти волі особи (ст.ст.146, 147 КК) злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку (ст. ст. 436, 437, 438, 442, 444, 447 КК України), кримінальних правопорушень, пов'язаних зі створенням злочинної організації чи злочинної спільноти, незаконних воєнізованих збройних формувань (ст.ст. 255, 260 КК) та деяких інших кримінальних правопорушень, передбачених у п. 4 ст. 96-3 КК України. Тобто в інших випадках до юридичної особи не можуть бути застосовані ліквідація та конфіскація, а можливим заходом кримінально-правового впливу залишається штраф. Вважаємо, що така постановка питання означає ігнорування принципів диференціації та індивідуалізації заходів кримінально-правового впливу.

Ст. 96-7 КК визначає поняття та порядок застосування штрафу до юридичних осіб. Так, зокрема, штраф визначається як «грошова сума, що сплачується юридичною особою на підставі судового рішення» [2]. Розмір штрафу визначається «виходячи з двократного розміру незаконно одержаної неправомірної вигоди» [2]. При цьому, законодавець вказує, що в окремих випадках, коли розмір неправомірної вигоди обчислити неможливо, розмір штрафу визначається залежно від ступеня тяжкості кримінального правопорушення і становить: «за кримінальний проступок - від п'яти до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; за нетяжкий злочин - від десяти до двадцяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; за тяжкий злочин - від двадцяти до сімдесяти п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; за особливо тяжкий злочин - від сімдесяти п'яти до ста тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян» [2]. Як бачимо, закон встановлює розмір штрафу від 5 000 до 75 000 неоподаткованих мінімумів доходів громадян. Для встановлення конкретного грошового вираження призначеного штрафу встановлено, що неоподаткований мінімум доходів громадян становить 17 грн.

Окремо слід підкреслити, що законодавець встановив два види штрафів для юридичних осіб: 1) у двократному розмірі неправомірної вигоди, що була отримана та 2) фіксований штраф у розмірі від 85 000 до 1 275 000 грн залежно від тяжкості вчиненого кримінального правопорушення.

Такий підхід щодо диференціації розміру штрафу, на нашу думку, є прийнятним, оскільки дозволяє встановити відповідність небезпеці вчиненого кримінального правопорушення, беручи до уваги принцип справедливості в кримінальному праві. Штраф розглядається не як форма відшкодування заподіяної шкоди, а вид кримінально-правового засобу впливу на юридичних осіб, що повинен відповідати розміру заподіяної шкоди, а також характеру і рівню суспільної небезпеки кримінального правопорушення.

Досить доречним є формулювання положення ч. 3 ст. 96-7 КК, яке передбачає врахування майнового стану юридичної особи та надає їй можливість виплачувати штраф із розстрочкою виплати певними частинами строком до трьох років.

В. К. Грищук і О. Ф. Пасека з приводу розрахунку розміру штрафу зазначають, що «вказівка на можливість встановлювати штраф з врахуванням неоподаткованого розміру доходів громадян є більш практично раціональною та зумовлена тим, що в багатьох юридичних осіб з тих чи інших причин немає річного доходу» [19, с. 148].

Окрім того, вважаємо, що розмір фіксованого штрафу (як ми вказували вище, у межах від 85 000 грн до 1 275 000 грн.) навряд чи є достатнім та ефективним при застосуванні щодо юридичних осіб, оскільки обсяги спричиненої шкоди від їх діяльності та розмір отриманого ними незаконного доходу може бути набагато більшим. Аналогічну позицію висловила С.Я. Лихова, підкреслюючи, що «максимальний розмір штрафу, що встановлюється для організацій, повинен у декілька разів перевищувати розмір штрафу, що застосовується до фізичних осіб» [41, с. 130]. При вирішенні цього питання орієнтиром може стати запропонований у ч. 2 ст. 53 КК механізм призначення

покарання фізичним особам, відповідно до якого можна вийти за межі максимальної межі санкції.

Підсумовуючи викладені вище положення, пропонуємо: 1) встановити розмір штрафу для юридичної особи у 10-кратному еквіваленті від суми отриманої неправомірної вигоди чи суми завданих кримінальним правопорушенням збитків; 2) у випадку, коли розмір отриманої неправомірної вигоди встановити неможливо або у разі вчинення юридичною особою тяжкого або особливо тяжкого кримінального правопорушення розмір штраф не повинен бути меншим розміру майнової шкоди, що заподіяна, незалежно від меж штрафних санкцій, встановлених у санкції статті Особливої частини КК.

Додатковим заходом кримінально-правового характеру, що може бути застосований до юридичних осіб, є конфіскація майна. Поняття та порядок застосування вказаного заходу регламентується ст. 96-8 КК: «Конфіскація майна полягає у примусовому безоплатному вилученні у власність держави майна юридичної особи, а також застосовується судом у разі ліквідації юридичної особи згідно з КК України» [2]. А. С. Нікіфоров вказує, що вона повинна застосовуватися тільки при ліквідації юридичної особи як додатковий кримінально-правовий захід [49, с. 26].

Ліквідація юридичної особи, відповідно до ст. 96-9 КК України застосовується судом у разі вчинення її уповноваженою особою будь-якого із злочинів, передбачених статтями 109, 110, 113, 146, 147, 160, 260, 262, 258-258-5, 436, 437, 438, 442, 444, 447 цього Кодексу. Ліквідація юридичної особи здійснюється в порядку, передбаченому Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» [6].

У цивільно-правовій літературі йдеться про те, що ліквідація юридичної особи означає, що вона припиняє свою діяльність без правонаступництва. Майно ліквідованої юридичної особи не переходить до інших суб'єктів. Внаслідок ліквідації юридичної особи не виникає іншої юридичної особи, яка наділяється її майном (у тому числі правами та обов'язками) [27, с. 43; 86, с. 106].

А. С. Нікіфоров вказує, що ліквідація юридичної особи полягає у примусовому припиненні її діяльності із настанням наслідків, передбачених цивільним законодавством. Вона призначається у випадках, коли суд визнає, що тяжкість вчиненого злочину робить неможливим зберігання даної юридичної особи і продовження її діяльності [49, с. 26].

Подібний підхід схвалює і Р. В. Мінін, який зазначає, що ліквідація юридичної особи полягає в примусовому припиненні діяльності юридичної особи з настанням наслідків, передбачених цивільним законодавством. Ліквідація повинна призначатися в тих випадках, коли суд визнає, що тяжкість вчиненого злочину робить неможливим збереження даної юридичної особи і продовження її діяльності [44, с. 167]. Його підтримує І. В. Ситковський [63, с. 177]. Можна погодитися з тими науковцями, які говорять про те, що ліквідація юридичної особи є своєрідною «смертною карою» такої особи [49, с. 24–25]. Цей вид кримінально-правового заходу, таким чином, порівняно з іншими є найбільш суворим заходом впливу.

Що стосується безпосередньо форм реалізації наведених вище заходів кримінально-правового характеру зазначимо таке. Як вже було підкреслено і на що звертається увага в спеціальній літературі кримінальне провадження щодо юридичної особи здійснюється одночасно з відповідним кримінальним провадженням, в якому фізичній особі повідомлено про підозру (ч. 8 ст. 214 КПК) [25, с. 393].

Слід окремо зазначити, що при застосуванні до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру за кримінальні правопорушення за наявності невиконаного заходу за попереднім вирокком (вироками) суду, кожне з них виконується самостійно, крім випадків застосування судом ліквідації юридичної особи.

Отже, хоча до юридичної особи і застосовуються заходи кримінально-правового характеру, які не є кримінальною відповідальністю, ці заходи, водночас, реалізуються через ухвалення обвинувального вироку, який є змістовною ознакою саме кримінальної відповідальності. Такий підхід

законодавця пов'язаний з тим, що підставою для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру є вчинення певних видів злочинів саме фізичною особою – уповноваженою особою юридичної особи.

2.4. Аналіз обставин, що виключають застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичної особи

Проаналізувавши положень розділу XIV-I Загальної частини КК України можна стверджувати, що поряд із регламентацією застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, у цьому ж розділі містяться обставини, що виключають можливість застосування до юридичної особи таких заходів. Слід зазначити також, що ці обставини визначені і в КПК України. За наявності обставин, що виключають застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру, заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб (або окремі з цих заходів) безпосередньо до юридичних осіб застосовані бути не можуть. Відповідні питання регламентуються у ст. 96-5 КК України. Ця норма є складовою інституту давності у кримінальному праві України. Під давністю науковці розуміють «юридичну конструкцію кримінального права України, за допомогою якої в кримінально-правових нормах фіксується взаємодія часу та суспільних відносин, яка складається зі строку, визначеного у кримінальному законі, підстав застосування давності, об'єкта, з приводу якого виникають суспільні правовідносини, їх суб'єктів та юридичних наслідків давності» [13, с. 19].

Ч. 1 ст. 96-5 КК встановлено диференційовані строки давності залежно від тяжкості вчиненого кримінального правопорушення: «1) три роки - у разі вчинення кримінального проступку; 2) п'ять років - у разі вчинення нетяжкого злочину; 3) десять років - у разі вчинення тяжкого злочину; 4) п'ятнадцять років - у разі вчинення особливо тяжкого злочину» [2].

Передумовою незастосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру є «вчинення її уповноваженою особою (фізичною особою)

від імені та в інтересах юридичної особи будь-якого закінченого або незакінченого суспільно небезпечного діяння, яке містить склад одного із злочинів, передбачених відповідними статтями Особливої частини КК України, згідно з переліком, встановленим ст. 96-3 КК України» [2].

Підставою обов'язкового й безумовного звільнення юридичної особи від застосування щодо неї заходів кримінально-правового характеру у зв'язку із закінченням строків давності є закінчення відповідного визначеного у ч. 1 ст. 96-3 диференційованого строку давності.

Ч.ч. 2, 3, 4 ст. 96-5 КК регламентують порядок зупинення та переривання перебігу строків давності та їх обчислення.

Виключає можливість застосування до юридичної особи будь-якого заходу кримінально-правового характеру також і закриття кримінального провадження щодо уповноваженої особи юридичної особи на стадії судового слідства у порядку, передбаченому ст.ст. 45–48, ч. 6 ст. 258, ч. 2 ст. 258-3, ч. 4 ст. 258-5 КК України, п. 1 ч. 2 ст. 284, ч. 3 ст. 284 КПК України. Так, відповідно ч. 3 ст. 284 КПК України, провадження щодо юридичної особи підлягає закриттю у випадку закриття кримінального провадження щодо уповноваженої особи юридичної особи. Таким чином, у разі звільнення уповноваженої особи юридичної особи від кримінальної відповідальності на підставі ст. 45–48, ч. 6 ст. 258, ч. 2 ст. 258-3, ч. 4 ст. 258-5 КК України одночасно виключається і застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру, що визначені розділом 15-1 Загальної частини КК.

Слід наголосити, що, на думку Ю. А. Пономаренка, «заходи кримінально-правового характеру щодо юридичної особи не можуть бути застосовані й у разі закриття кримінального провадження щодо уповноваженої особи юридичної особи на підставі ст. 49 КК України, навіть якщо строки давності застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичної особи ще не сплинули (ст. 96-5 КК України)» [33, с. 481]. Аналізуючи вказану позицію, зазначимо, що у випадку наявності підстав і умов для закриття кримінального провадження щодо уповноваженої особи юридичної особи за ст. 49 КК

України, строки давності застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичної особи вже повинні сплинути, оскільки виходячи з переліку тих кримінальних правопорушень, які є підставами для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру, тривалість строку давності для юридичних осіб така ж, як і для її уповноважених фізичних осіб.

Окрім того, застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру виключається у випадку переривання перебігу давності притягнення до кримінальної відповідальності уповноваженої особи юридичної особи в порядку, передбаченому ч. 3 ст. 49 КК України. У цьому випадку аналізована обставина може виключати застосування до юридичної особи заходу кримінально-правового характеру, через недоцільність здійснення кримінального провадження (ст. 96-5 КК України). Наприклад, уповноважена особа в інтересах та від імені юридичної особи вчинила кримінальне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 368-3 КК України. Після перебігу одного року досудового розслідування ця ж фізична особа вчиняє будь-який новий нетяжкий, тяжкий чи особливо тяжкий злочин, проте не від імені юридичної особи і не пов'язаний з інтересами цієї особи, наприклад, кримінальне правопорушення, передбачене ч. 2 ст. 190 КК України. У цьому випадку строки давності притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 368-3 КК України, у зв'язку з їх перериванням (на підставі ч. 3 ст. 49 КК) можуть ще не закінчитися, на відміну від строків давності застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру, які відповідно до приписів ч. 3 ст. 96-5 КК у такому разі не перериваються і можуть сплинути.

Таким чином, незважаючи на те, що фактично закінчився строк позовної давності застосування кримінально-правових заходів до юридичної особи, зазначена юридична особа не може бути звільнена від застосування таких заходів щодо неї, оскільки, відповідно до положень частини 3 ст. 284 КПК України, перш за все необхідно закрити кримінальне провадження щодо

уповноваженої особи юридичної особи та, як наслідок, звільнити її від кримінальної відповідальності.

Якщо попереднє розслідування все-таки закінчиться вироком щодо уповноваженої особи юридичної особи за вчинення ряду злочинів, передбачених ч. 1 ст. 368-3, ч. 2 ст. 190 Кримінального кодексу України при такому засудженні юридичної особи не може застосовувати примусові заходи кримінального характеру (статті 96-7, 96-8, 96-9 Кримінального кодексу України), оскільки строк позовної давності щодо їх застосування до юридичної особи вже закінчився.

Однак треба зробити деякі застереження, коли йдеться про так званий недиференційований строк давності. Можемо припустити ситуацію, коли уповноважена особа юридичної особи після 15-ти років переховування від органів досудового слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності, коли її місцезнаходження було невідоме, з'явиться до правоохоронних органів із зізнанням. У цьому випадку уповноважена особа юридичної особи на підставі ч. 2 ст. 49 КК України має бути звільнена від кримінальної відповідальності. Проте юридична особа від застосування заходів кримінально-правового характеру у цьому випадку звільнена не може бути, оскільки відповідно до ч. 2 ст. 96-5 КК України строки давності щодо неї поновлюються. О. О. Житний зазначає, що «таке рішення законодавця не відповідає міжнародно-правовим стандартам протидії злочинності за участю юридичних осіб» [26, с. 74].

Проте зазначимо, що, незважаючи на неможливість застосування ст. 96-5 КК, кримінальне провадження щодо юридичної особи відповідно до ч. 3 ст. 284 КПК України все-таки має бути закрито, оскільки закривається кримінальне провадження щодо уповноваженої особи юридичної особи у зв'язку зі звільненням її від кримінальної відповідальності на підставі ч. 2 ст. 49 КК України.

М.М. Головчак відзначає певні недоліки формулювання ст. 96-5 КК України та пропонує їх усунути. Так, зокрема, він вказує, що «доцільно змінити

назву цієї статті на «Звільнення юридичної особи від застосування заходів кримінально-правового впливу у зв'язку із закінченням строків давності»; підставою відновлення строків давності доцільно визнавати з'явлення уповноваженої особи із зізнанням або її затримання, а підставою переривання строків давності – вчинення уповноваженою особою будь-якого нового злочину, зазначеного у ст. 96-3 КК України» [13, с. 19]. Крім зазначеного, автор вказує, що «давність» та «строк давності» співвідносяться як ціле і частина, а тому неточним у частинах 2, 3 та 4 ст. 96-5 КК України є такі вирази: «перебіг давності», «обчислення давності». У цих випадках потрібно вести мову про строки давності. Відповідні законодавчі формулювання, на нашу думку, доцільно викласти так: «перебіг строків давності» та «обчислення строків давності». Містить недолік і назва ст. 96-5 «Підстави для звільнення юридичної особи від застосування заходів кримінально-правового характеру» КК України. «По-перше, назва статті значно вужча за її зміст, оскільки у статті йдеться не лише про підстави звільнення, а й про підстави переривання та зупинення перебігу строків давності. По-друге, у частинах статті законодавець використовує термін «давність», у той час як у назві статті він його уникає. По-третє, заголовок ст. 96-5 КК не узгоджується з назвами ст.ст. 49 та 80 КК, в яких передбачаються аналогічні норми. З урахуванням викладеного вище пропонуємо назву ст. 96-5 КК викласти у такій редакції: «Звільнення юридичної особи від застосування заходів кримінально-правового характеру у зв'язку із закінченням строків давності» [13, с.20]. Науковець пропонує «передбачити у ст. 96-5 КК України правило про обрахування строків давності застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб у випадку вчинення уповноваженою особою від імені та (або) в інтересах юридичної особи готування до злочину: у випадку вчинення готування до злочину строки давності визначаються в розмірі половини, а у випадку вчинення замаху на злочин – двох третин строку, встановленого за відповідний закінчений злочин [13, с.20]. ми вважаємо слушною пропозицію, висловлену дослідником, який пропонує «поширити правило про подвоєння строків

давності у випадку ухилення особи від відбування покарання за вчинення злочинів будь-якого ступеня тяжкості. При цьому відповідне законодавче положення потрібно доповнити вказівкою на те, що давність у випадку подвоєння строків не повинна перериватися вчиненням нового злочину середньої тяжкості, тяжкого або особливо тяжкого» [13, с. 20].

Підводячи підсумки, з метою удосконалення зазначеної норми пропонуємо внести зміни у ст. 96-5 КК України, зокрема, змінити назву цієї статті на «Звільнення юридичної особи від застосування заходів кримінально-правового характеру у зв'язку із закінченням строків давності». Крім того, вбачаємо за доцільне передбачити строк давності тривалістю два роки у разі вчинення уповноваженою особою юридичної особи кримінального правопорушення. Крім цього, слід визначити тривалість строків давності у випадку скоєння такою особою готування до кримінального правопорушення та замаху на кримінальне правопорушення. Прогалиною чинного КК є відсутність законодавчої вказівки щодо підстав переривання строків давності застосуванням заходів кримінально-правового характеру вчинення уповноваженою особою юридичної особи вчинила будь-якого умисного кримінального правопорушення, зазначеного у ст. 96-3 КК України.

Висновки до розділу 2

Статтею 96-3 КК України встановлено вичерпний перелік кримінальних правопорушень, за вчинення яких до юридичної особи можуть бути застосовані заходи кримінально-правового характеру. У вітчизняному кримінальному законодавстві можемо відзначити обмежувальний підхід до визначення кола кримінальних правопорушень, за вчинення яких до юридичної особи застосовуються заходи кримінально-правового характеру.

Норми КК України конкретно визначають перелік тих юридичних осіб, щодо яких можуть бути застосовані заходи кримінально-правового характеру. Вони мають доволі широкую сферу дії, що надає змогу поширювати положення

ст. 96-4 КК України на тих юридичних осіб, наприклад, іноземних, що діють на території України, від яких не регламентований національним законодавством.

Якщо узагальнити більшість поглядів на природу підстав кримінальної відповідальності, можна констатувати, що переважна більшість науковців сходиться на думці, що підставою кримінальної відповідальності є наявність юридичного факту (злочину) – вчинення діяння, яке за своїм змістом заподіяло або загрожувало заподіяти шкоду суспільним інтересам, які охороняються кримінальним законом, тобто підставою кримінальної відповідальності є наявність у суспільно небезпечному діянні особи складу злочину, який закріплено в конкретній статті Особливої частини КК.

Безпосередньо підставою застосування примусових заходів кримінально-правового характеру до юридичної особи є вчинення її уповноваженою особою (фізичною особою) від імені та в інтересах юридичної особи будь-якого із злочинів, передбачених відповідними статтями Особливої частини КК України, згідно переліку, встановленого ст. 96-3 КК України.

Чинним кримінальним законодавством України встановлений вичерпний перелік юридичних осіб, до яких можуть бути або, навпаки, не можуть бути застосовані заходи кримінально-правового характеру.

Статтею 96-6 КК України встановлений вичерпний перелік заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб. Як основні заходи визнаються штраф та ліквідація, тоді як конфіскація майна виділяється як додатковий до ліквідації захід.

Ліквідація юридичної особи як захід кримінально-правового характеру, направлений на повне припинення діяльності юридичної особи як суб'єкта права, без переходу її прав та обов'язків до третіх осіб (правонаступників). З моменту прийняття рішення суду про застосування ліквідації юридичної особи як заходу кримінально-правового характеру юридична особа продовжує перебувати в статусі суб'єкта права, діяльність якого припинена. Юридична особа позбавляється статусу суб'єкта права лише з моменту внесення відповідних відомостей до єдиного державного реєстру. Ліквідація юридичної

особи повинна застосовуватися судом як крайній захід лише за вчинення особливо тяжкого злочину, в розумінні ст. 12 КК України, з урахуванням судом ступеня тяжкості вчиненого її уповноваженою особою, ступеня здійснення злочинного наміру, розміру завданої шкоди, характеру та розміру неправомірної вигоди, яка отримана або могла бути отримана юридичною особою, вжиті юридичною особою заходи для запобігання злочину.

Конфіскація всього майна юридичної особи як додатковий вид заходів кримінально-правового характеру, що залишилося після задоволення вимог кредиторів, порушує право власності на майно учасників такої особи. Запропоновано застосовувати конфіскацію майна як додатковий захід кримінально-правового характеру, предметом якого є майно: одержане внаслідок вчинення злочину та/або є доходом від такого майна; призначалося (використовувалося) за схвалення особи до вчинення злочину, фінансування або матеріального забезпечення злочину або винагороди за його вчинення; було предметом злочину, крім тих, що повертаються власнику (законному володільцю), а у разі якщо його не встановлено – переходять у власність держави; було підшукане, виготовлене, пристосоване або використане як засоби чи знаряддя вчинення злочину, крім тих, що повертаються власнику (законному володільцю), який не знав і не міг знати про їх незаконне використання.

Підставою звільнення юридичної особи від застосування щодо неї заходів кримінально-правового характеру є закінчення строку давності, що диференційований відповідно до тяжкості вчиненого кримінального правопорушення та визначений у ч. 1 ст. 96-3 КК. Передумовою такого звільнення є вчинення її уповноваженою особою (фізичною особою) від імені та в інтересах юридичної особи будь-якого закінченого або незакінченого суспільно небезпечного діяння, яке містить склад одного із кримінальних правопорушень, передбачених відповідними статтями Особливої частини КК України, згідно переліку, встановленого ст. 96-3 КК України.

РОЗДІЛ 3. ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРАВОВОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ТА ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

3.1. Міжнародний досвід формування механізму кримінальної відповідальності юридичних осіб

Першими актами міжнародного рівня, що фактично створили прецедент застосування кримінального закону до колективних суб'єктів є рішення Міжнародного трибуналу, який в ході Нюрнберзького процесу над нацистськими злочинцями визнав, що держава та її організації можуть бути суб'єктами міжнародних злочинів.

Європейський комітет з проблем злочинності Ради Європи у 1978 р. рекомендував визнавати юридичних осіб відповідальними за екологічні кримінальні правопорушення.

В подальшому у грудні 1988 року Комітетом міністрів країн-членів Ради Європи висловлено рекомендацію щодо відповідальності підприємств - юридичних осіб за правопорушення, скоєні в ході ведення ними господарської діяльності. Рекомендації були розроблені комітетом експертів в галузі кримінальної відповідальності корпоративних одиниць за рішенням Європейського Комітету з кримінальних проблем, і Меморандум з коментарями до цієї Рекомендації. У 1985 р. ця рекомендація була підтверджена Сьомим конгресом ООН з попередження злочинності і поводження з правопорушниками. У кримінальних кодексах європейських країн, що сприйняли ідею кримінальної відповідальності юридичних осіб, згадані рекомендації були імплементовані з різним ступенем деталізації.

У цих документах зазначалися наступні аргументи на користь встановлення відповідальності для юридичних осіб:

- зростає кількість правопорушень, що скоюють в ході ведення підприємствами своєї діяльності, що завдає значної шкоди окремим особам і суспільству в цілому;
- необхідність притягнення до такої відповідальності у випадках, коли вигода здобувається в межах незаконної діяльності;
- складність встановлення конкретних осіб, які повинні відповідати за скоєний злочин, що пов'язана із структурою управління підприємством;
- недостатня ефективність застосування санкцій до окремої фізичної особи для запобігання здійсненню підприємством нових правопорушень;
- необхідність покарання підприємств за незаконну діяльність з тим, щоб запобігати подальшим правопорушенням і стягати спричинену шкоду.

Певний інтерес для вивчення проблеми кримінальної відповідальності юридичних осіб становлять Рекомендація Комітету міністрів країн – членів Ради Європи з відповідальності підприємств – юридичних осіб за правопорушення, вчинені в ході ведення ними господарської діяльності, прийнята 20.12.1988 р., розроблена комітетом експертів у галузі кримінальної відповідальності корпоративних одиниць за рішенням Європейського комітету з кримінальних проблем, і Меморандум з коментарями до цієї Рекомендації.

Відповідно до цієї Рекомендації, на підприємства, які ведуть господарську діяльність, має покладатися кримінальна відповідальність за правопорушення, вчинені ними в ході ведення своєї діяльності, навіть якщо такі правопорушення не були пов'язані з виконуваними підприємством завданнями.

Підприємство повинно бути відповідальним незалежно від того, що особа, яка для нього визначає дії (бездіяльність), є порушенням. Якщо особу ідентифікують, компанія компанії не повинна нести відповідальність за відповідальність особи, здатної до порушення. Зокрема, особи, які виконують функції керівництва на підприємстві, повинні нести відповідальність за порушення при здійсненні ними своїх функцій, а також за все проведення вчинення порушення.

Відповідальність підприємства не гарантує того, що воно діє в напрямку суспільства, на яке не впливає порушення, і воно досягло всіх необхідних заходів для імператорів. Термін "мається на увазі" вживається у дуже великому значенні. Напрямок діяльності підприємства розглядається як наслідки порушення, і воно, знаючи факт порушення, приймає переваги [48].

Комітет рекомендував передбачити такі санкції щодо підприємств – юридичних осіб, що вчинили правопорушення, і застосовувати їх окремо чи в поєднанні з іншими як основні або додаткові приписи і, можливо, з відстрочкою застосування цих санкцій і заходів. До них належать: «попередження, догана, зобов'язання, занесене до судового протоколу; ухвалення рішення, в якому оголошено про відповідальність, без накладення санкцій; штраф або інша фінансова санкція; конфіскація майна, що використано при здійсненні злочину або набуто в результаті незаконної діяльності; упровадження заборони на певні види діяльності підприємства; позбавлення фінансових привілеїв і субсидій; заборона на рекламу товарів або послуг; відкликання ліцензії; зняття менеджерів із займаних посад; призначення судовими органами тимчасового керівництва; закриття підприємства; ліквідація компанії; стягнення компенсації і (або) реституції на користь потерпілих; опублікування рішення про накладення санкцій або інших заходів» [48].

Притягнення підприємств до кримінальної відповідальності має відбуватись в тих випадках, коли характер правопорушення, ступінь вини з боку підприємства, наслідки правопорушення для суспільства й необхідність запобігання подальшим правопорушенням вимагають накладення кримінальних санкцій. При цьому, як підкреслили експерти, які розробляли цю Рекомендацію, може виявитися необхідним відійти від традиційних концепцій провини, винності й використати систему відповідальності, яка ґрунтується на соціальній провині [68, с. 52–55].

Досить сучасні підходи в боротьбі з організованою злочинністю визначені в *Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності*,

прийнятої в Палермо в грудні 2000 року. Україна в числі 128 держав світу підписала дану Конвенцію і три Протоколи до неї: про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, в цілях сексуальної експлуатації; проти незаконного ввезення мігрантів по суші, морю і повітрю; проти незаконного виготовлення і обороту вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів, а також боєприпасів до них.

Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією 1999 р. містить перелік 14 складів злочинів, з якими держави, що є сторонами Конвенції, повинні боротися для подолання корупції [5]. У 2000 році в Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності, зокрема, рекомендується країнам-учасницям введення кримінальної відповідальності юридичних осіб за певні злочинні діяння [7].

Аналізований міжнародний документ прямо допускає і рекомендує країнам-учасницям введення кримінальної відповідальності юридичних осіб.

Проте окремі рекомендації отримали негативну оцінку серед вітчизняних науковців. Так, зокрема, Л. Шеховцова вважає неправильним, що «кримінальну відповідальність за діяння, вчинені на користь юридичної особи, несуть лише фізичні особи. Злочинні діяння юридичної особи не припиняються через те, що один з її працівників постане перед судом» [87].

Схожу позицію висловив Д. Каменський, який на підставі ретельного вивчення міжнародних правових актів, зокрема Конвенції ООН проти корупції (2005 р.) та Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності (2003 р.), дійшов висновку, що «сьогодні існує досить розвинена міжнародна нормативна база, яка охоплює чимало положень переважно рекомендаційного характеру, для запровадження інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб у національні правові системи» [29].

Наразі, відповідно до положення ч. 1 ст. 26 Конвенції ООН проти корупції кожна держава-учасниця має вживати такі заходи, котрі з урахуванням її правових принципів є необхідними для запровадження відповідальності юридичних осіб за участь у злочинах, визнаних такими Конвенцією.

Отже, в принципі в міжнародному кримінальному праві можливе встановлення саме кримінальної відповідальності юридичних осіб - але це справа майбутнього.

Вважаємо, що юридичні особи повинні бути визнані офіційно і безперечно суб'єктом відповідальності з міжнародного кримінального права: таке визнання дозволить більш послідовно і ефективно реалізовувати завдання міжнародного кримінального права як в міжнародній, так і в національній юрисдикції.

3.2. Основні риси інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб в законодавстві окремих зарубіжних країн: порівняльний аналіз

У середині XIX ст. у країнах прецедентного права (Англії, США), що не мали кодифікованого законодавства, де роль корпорацій у ході економічного розвитку стала стрімко зростати, суди в окремих випадках почали визнавати відповідальність корпорацій за невиконання покладених на них законом обов'язків, а потім – і за неналежне здійснення правомірних дій, результатом яких було створення небезпеки або незручностей для суспільства.

Так, наприклад, у 1846 р. Лорд Денман виніс рішення в справі “The Queen v. Great North of England Railway Co” (Королева проти Компанії “Велика залізниця Півночі Англії”), що корпорації можуть бути визнані кримінально відповідальними за неналежне вчинення ними правомірних дій [60].

Потім аналогічні рішення стали виносити суди Північно-американських Сполучених Штатів. У 1978 р. генеральний аторней штату Індіана пред'явив компанії Форда звинувачення в убивстві трьох осіб, що згоріли в автомобілях марки “Пінто”. Розслідування встановило, що керівництво компанії випустило автомобіль цієї марки в продаж, знаючи, що його бензобак розташований у небезпечному місці й може вибухнути при зіткненні. Ця справа стала першою в історії американської юстиції, коли корпорації було пред'явлене звинувачення в убивстві [50, с. 53], і підприємство несло саме кримінальну відповідальність.

Згідно із законодавством США, кримінально-караними вважаються не тільки фізичні, а і юридичні особи, відповідальність яких найчастіше використовується в інтересах держави.

Відповідно до американського кримінального законодавства, корпорації відповідають за дії своїх агентів (представників, службових осіб), якщо ті діяли в межах своїх повноважень за трудовим договором (“у межах своєї посади”) і мали намір принести користь корпорації, хоча цей мотив міг поєднуватися з іншими мотивами, сам факт того, що суспільство виграло від цього, не є обов'язковим.

Згідно з нормами чинного федерального американського законодавства та за законодавством окремих штатів, корпорації за певних умов можуть нести кримінальну відповідальність разом з фізичними особами чи самостійно. Компанія може бути притягнута до кримінальної відповідальності за невиконання спеціальних обов'язків (тобто бездіяльність), неправомірні дії рад директорів або вищого керівництва, а в деяких випадках і за поведінку компанії. агент компанії, що діє в її інтересах. Штрафи, передбачені для компаній, мають спадковий характер. Це штраф та конфіскація майна. У разі несплати штрафу активи компанії можуть бути арештовані [53, с. 95–96].

Нормами англійського кримінального законодавства передбачено застосування до юридичних осіб штрафів як виду кримінального покарання, проте до них не можуть бути застосовані покарання, які призначаються фізичній особі за вчинений злочин. При цьому зазначимо, що кримінальна відповідальність юридичних осіб не виключає відповідальності конкретних громадян за ті самі дії [72, с. 159–160].

Тобто фактично вчинене діяння розглядається як співучасть у злочині фізичної особи, яка вчинила кримінально каране діяння, та юридичної особи, на користь якої його було вчинено. У цьому випадку ми говоримо про субсидіарну або солідарну кримінальну відповідальність фізичних та юридичних осіб, яка відрізняється від цього підходу від того, що реалізується, наприклад, у кримінальному законодавстві Японії. Різниця полягає в тому, що співучасть

можна розуміти не лише як субсидіарну або солідарну, а й як повністю відокремлену на рівні фізичного та юридичного злочинів. Через високий рівень кримінального етикету в системі загального права є підстави вважати, що в Англії кримінальна відповідальність за сприяння та сприяння та сприяння не може виникати виключно у зв'язку з навмисною формою вини, а також щодо необережності (через неналежне виконання компанією моральних зобов'язань щодо кримінального законодавства; і це, звичайно, можливо, оскільки дотримання всіх моральних зобов'язань нереально).

Слід відзначити, що ще донедавна кримінальна відповідальність юридичних осіб залишалася, в основному, специфічною рисою загального кримінального права. Проте останніми роками все більше країн світу почали вводити цей інститут у своє кримінальне законодавство. Країни континентальної Європи більш обережно ставилися до кримінальних кодексів, що закріпили класичний принцип особистої вини, при встановленні кримінальної відповідальності юридичних осіб, а в кримінальних кодексах європейських країн, які визнали ідею кримінальної відповідальності юридичних осіб, стали втілювати різними способами з різним ступенем деталізації.

На сьогодні інститут кримінальної відповідальності юридичних осіб існує в кримінальному законодавстві Австралії, Англії, Бельгії, Угорщини (з 2001 р.), Данії, Ізраїлю, Ірландії, Ісландії (з 1998 р.), Канади, КНР (з 1997 р.), Нідерландів (з 1976 р.), Норвегії (з 1991 р.), Польщі (з 2002 р.), Румунії (з 2004 р.), Словенії (з 1999 р.), США, Фінляндії (з 1995 р.), Франції (з 1992 р.), Швейцарії (з 2003 р.) і деяких інших країн, у тому числі колишнього СРСР.

Так, у КК Нідерландів цьому питанню присвячена ст. 51, у якій зазначено, що кримінальні правопорушення можуть вчиняти як фізичні, так і юридичні особи. Іншими словами, юридична особа визнана суб'єктом кримінальних правопорушень на юридичному рівні. Згідно з Кримінальним кодексом Нідерландів, якщо юридична особа вчиняє злочин, рішення про санкції та примусові заходи можуть прийматися в рамках порушеного кримінального провадження, наскільки це можливо законом:

- 1) стосовно юридичної особи; або
- 2) стосовно осіб, які делегували завдання щодо вчинення діяння, а також щодо осіб, які фактично вчинили заборонений акт; або
- 3) спільно проти осіб, зазначених у пунктах 1 та 2 [66].

При цьому не уточнюється, у яких саме випадках правопорушення вважати вчиненим саме корпорацією. Передбачається лише, що рішення про вчинення або невчинення якої-небудь дії, а також його схвалення має виходити від юридичної особи (у більшості випадків – від її адміністрації).

У кримінальному законодавстві Франції юридична особа також визнається суб'єктом злочину, але кримінальна відповідальність юридичних осіб не виключає відповідальності конкретних громадян за винні дії, які пов'язані з порушенням чинного законодавства [72, с. 95–96].

Подібний принцип закріплено й у КК КНР, Литви, Молдови, Естонії. Доволі диференційованою є система покарань, застосовуваних щодо юридичних осіб. Так, наприклад, ст. 131-39 КК Франції містить перелік видів покарань, які застосовуються до юридичних осіб: ліквідація юридичної особи; заборона – остаточно або на строк професійної чи суспільної діяльності; конфіскація предмета, використаного для здійснення злочину; афішування прийнятої судової постанови; закриття – остаточно або на строк відповідних підприємств і закладів тощо.

«Юридичні особи, згідно з кримінальним законодавством Франції, можуть відповідати за незакінчену злочинну діяльність і за співучасть у злочині. Також КК Франції містить положення про рецидив злочинів юридичних осіб, відстрочку оголошення покарання і відстрочку виконання покарання, реабілітацію юридичних осіб» [73].

Таким чином, як зазначає російська дослідниця Н. Є. Крилова, відповідно до французького законодавства, кримінальна відповідальність юридичних осіб є додатковою (тобто «працює» тільки поряд з кримінальною відповідальністю фізичних осіб, а не замість них), обумовленою певними обов'язковими ознаками. Зокрема, йдеться про те, що злочинне діяння повинне бути вчинене

на користь юридичної особи, її керівником або представником. При цьому відповідальність настає виключно у випадках, спеціально передбачених законом або постановою [37, с. 53].

Отже, у кримінальному законодавстві Франції юридична особа визнається суб'єктом злочину, але лише поряд з особою фізичною.

Кримінальне законодавство Федеративної Республіки Німеччини містить вказівку, що «якщо протиправна дія представників або керівників корпорації порушує певні законні обов'язки корпорації або приносить фінансову вигоду компанії (або мала на меті принести фінансову вигоду компанії), а також при протиправних діях співробітників компанії, які могли бути відвернені її керівником, тобто за відсутності належного контролю, застосовується система накладення штрафів не тільки на фізичних осіб, а й на корпорації» [70].

Провівши порівняльний аналіз зазначених інститутів, можемо зробити висновок, що ці інститути, порівняно з кримінальними кодексами США і Франції, є менш деталізованими у зв'язку з відсутністю повної кодифікації законодавства ФРН і суперечливістю численних законів, які діють паралельно із КК. Наприклад, § 75 КК ФРН передбачає особливі приписи для органів і їхніх представників, які вчинили дії, які тягнуть застосування норм, встановлених КК [53, с. 80–81].

Згідно з італійським кримінальним законодавством, юридичні особи також можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності за злочини, скоєні їх агентами або іншими особами, за допомогою кримінальних санкцій у вигляді штрафу для компаній, установ та інших юридичних осіб. Так, наприклад, у ст. 197 КК Італії зазначено, що підприємства й установи, що мають права юридичної особи, якщо буде засуджений за провину їхній представник, адміністратор або особа, що перебуває в стані службової залежності від організації, а сама провина буде наслідком невиконання обов'язків, пов'язаних зі службовим становищем винного, зобов'язані сплатити штраф, коли фізичні особи є неплатоспроможними. Тобто тут ідеться про субсидіарну кримінальну

відповідальність юридичних осіб поруч із фізичними особами, що представляють їхні інтереси [71].

У законодавстві Бельгії існує норма, відповідно до якої визнається кримінальна відповідальність службовця компанії як фізичної особи, але, оскільки він діяв у межах корпорації, санкція (штраф) накладається саме на корпорацію (ст. 5(1) КК Бельгії) [69].

За нормами швейцарського кримінального права до 2003 р. суб'єктом злочину визнавали тільки фізичну особу. Однак Федеральний закон від 21.03.2003 р. увів у КК Швейцарії розділ 6 “Відповідальність підприємств”. Відповідно до ст. 100, злочин або проступок, вчинені на підприємстві під час здійснення комерційної діяльності, що відповідає його цілям, ставляться в провину цьому підприємству, якщо вони не можуть бути поставлені в провину якійсь фізичній особі, визначеній з урахуванням організації підприємства [39, с. 91].

КК Ізраїлю (ст. 23) передбачає, що корпорація підлягає кримінальній відповідальності, коли злочин вчинено особою під час виконання нею своїх службових повноважень [28]. У кримінальному праві колишньої соціалістичної Румунії була спеціальна постанова, що передбачала кримінально-правові санкції щодо юридичної особи з наступною ліквідацією її майна [83, с. 450].

У кримінальному законодавстві інших колишніх соціалістичних країн (Польщі, Болгарії, Угорщини, Югославії, МНР тощо), відповідно до принципу особистої відповідальності, суб'єктом злочину визнавали тільки фізичну особу, що вчинила суспільно небезпечне діяння [83, с. 455–457].

Слід наголосити, що у теоретичній площині проблема кримінальної відповідальності юридичних осіб як в Україні, так і в окремих зарубіжних країнах в теорії та практиці кримінального права є досить дискусійною.

Противники кримінальної відповідальності юридичних осіб, насамперед, підкреслюють, що встановлення кримінальної відповідальності юридичних осіб не відповідає фундаментальним принципам кримінального права – принципам особистої й винної відповідальності. Тобто основна проблема юридичної

конструкції кримінальної відповідальності юридичної особи пов'язана із суб'єктивною стороною діяння, оскільки обов'язковою умовою кримінальної відповідальності особи є провина – психічне ставлення особи до вчиненого (а в кримінальному праві України – і до наслідків).

Однак юридична особа не може мати ніякої психіки, а отже, і психічного ставлення. Відповідно, безпосередньо до юридичної особи поняття вини не може бути застосованим. Так, Н. Ф. Кузнєцова зауважує: “Провина завжди є не чим іншим, як психічним ставленням особи до свого діяння. Цієї провини в юридичних осіб немає. Підставою кримінальної відповідальності, відповідно до принципу законності, є вчинення злочину (або наявність його складу). Подібного злочину, що заподіює збиток, дії або бездіяльності, юридична особа теж вчинити не може. Виходить, потрібно роздвоєння Кримінального кодексу на дві системи принципів і підстав кримінальної відповідальності з покаранням” [38, с. 87]. Із цим можна не погодитись, оскільки в теорії та практиці інших галузей права наявні поняття дієздатності та деліктоздатності (тобто здатності нести юридичну відповідальність). Адже у зв'язку із цим у конструюванні норм інших галузей права (цивільного, податкового, фінансово-бюджетного, адміністративного, екологічного тощо) законодавець також мав би піти шляхом “роздвоєння”. Але цивільно-правова відповідальність, наприклад, теж передбачає наявність фізичних осіб, які мають певне психічне ставлення до скоюваного цивільного правопорушення.

Беручи до уваги сказане вище, слід припустити, що фізичні особи мали б нести всі види фінансово-майнових відшкодувань у випадку скоєння цивільних правопорушень. Проте це твердження суперечить і теорії, і практиці українського цивільного законодавства, і світовому досвіду. Вважаємо, що компромісом у цьому випадку може бути інститут субсидіарної кримінальної відповідальності юридичних осіб у тих складах кримінальних правопорушень, що пов'язані з високим ступенем суспільної небезпечності та значністю заподіюваної шкоди.

Для вирішення цієї проблеми в тих країнах, де закон допускає кримінальну відповідальність юридичної особи, прийнято вважати, що її «вина втілюється у винній поведінці керівників або представників корпорації. У зв'язку із цим у європейському праві поширеною є доктрина “alter ego” (“друге я”), відповідно до якої дії більшості службовців керівного складу корпорації ототожнюються з діями самої корпорації в цілому (Англія, Уельс, Франція)» [15, с. 13].

Відповідно до цієї доктрини, дія (або бездіяльність) і психічний стан вищих посадових осіб корпорації (контролюючих службовців) визначається як дія і психічний стан самої корпорації. У цьому випадку виникає так звана особиста відповідальність корпорації. У тих випадках, коли кримінальне правопорушення вчинене посадовою особою, корпорація відповідає як виконавець, якщо ж службовець виступав як співучасник, корпорація підлягає відповідальності як співучасник.

Існує дві основні моделі вирішення, які дії фізичних осіб можуть призвести до визнання кримінальної відповідальності юридичної особи (компанії).

Згідно з першою моделлю, розглянемо лише дії менеджерів компанії.

Згідно з другою моделлю, компанія несе кримінальну відповідальність за дії людей, що діють від її імені. Іншими словами, юридична особа несе лише непряму кримінальну відповідальність.

У 1996 р. голландський дослідник Х. Род запропонував два основних критерії для встановлення ситуації, коли компанія (корпорація) може нести кримінальну відповідальність за дії своїх співробітників: по-перше, корпорація повинна визначити, чи є співробітник менеджером; по-друге, дії співробітника повинні входити до категорії дій, зазвичай прийнятних для корпорації, і отже, такі дії можна розглядати як звичайну ділову практику компанії [15, с. 13].

У голландській системі корпорація підлягає кримінальній відповідальності у випадках, коли вона контролює дії співробітників і, таким чином, має можливість запобігти протиправним діям.

Кримінальна відповідальність корпорацій прирівнюється до соціальної відповідальності. На підтримку позиції щодо кримінальної відповідальності

юридичних осіб висловлювався Г. Стесенс, зазначаючи, що це необхідно, оскільки:

«1) значна кількість злочинів відбувається нині через корпорації, єдиним ефективним методом боротьби з корпоративною злочинністю є накладення прямих каральних санкцій на корпорації;

2) піддавати кримінальному переслідуванню винятково фізичних осіб за дії, які вони вчинили в межах корпорації і своїх посадових обов'язків, несправедливо, до того ж це не дасть змоги досягти бажаного результату, оскільки структурні недогляди в роботі організації не зникнуть через те, що один з її співробітників постав перед судом;

3) альтернативні моделі відповідальності юридичних осіб (адміністративна, цивільна) не дають тих процесуальних гарантій, як у кримінальному процесі;

4) на корпорації може накладатись штраф, який значно перевищує максимальний розмір штрафу для індивіда; до того ж велике значення може мати сам факт осуду корпорації (стигма);

5) на міжнародному рівні держави надають правову допомогу одна одній у переслідуванні злочинців часто тільки в кримінальних справах, а злочинна діяльність корпорацій буде мати позанаціональний характер» [95].

Відповідаючи супротивникам встановлення кримінальної відповідальності для юридичних осіб, оскільки це суперечить принципам особистої відповідальності й індивідуалізації відповідальності та покарання, французька дослідниця М.-Л. Расса вказувала, що вирішення цієї проблеми навпаки мало б ще серйозніші юридичні наслідки, якби лише її керівники несли відповідальність за злочин юридичної особи. Крім того, дослідник вважає, що юридичну особу не можна ототожнювати зі своїми членами.

Він має власну волю, що відображається в рішеннях, прийнятих більшістю кваліфікованою більшістю членів [37, с. 49–51]. Із цим можна погодитись, оскільки така відповідальність кожного за свої дії в корпорації дійсно певною мірою суперечить принципу справедливості кримінальної

відповідальності. З одного боку, керівники корпорації – це лише органи з виконання рішень ради директорів чи загальних зборів юридичної особи. З іншого боку, керівники змінюють один одного, а юридична особа залишається. Тому, звісно, неправильно притягати до відповідальності керівника, що виконує свої функції на момент виявлення злочинного діяння, за дії, вчинені при виконанні керівних функцій її попередником, якщо не видається можливим встановити дійсно винну фізичну особу.

У окремих країнах, наприклад, у Ісландії та Норвегії, передбачено, що покарання до юридичної особи можуть бути застосовані, навіть якщо конкретний винний (особа) не встановлений або якщо він не може бути покараний за злочин [24].

Отже, можна зробити висновок про третю концепцію кримінальної відповідальності юридичних осіб, коли їх вважають самостійними суб'єктами, що можуть відповідати за вчинений злочин, навіть якщо фізичну особу не було притягнуто до відповідальності, що свідчить на користь визнання юридичної особи суб'єктом злочину.

Отже, проблема визнання суб'єктом злочину юридичних осіб у кримінальному законодавстві багатьох держав залишається відкритою. Це стосується як принципів, так і підстав кримінальної відповідальності корпорацій. Проаналізувавши кримінальне законодавство багатьох іноземних держав, можна дійти висновку, що в більшості країн ідеться саме про кримінальну відповідальність юридичних осіб, при цьому останніх визнають суб'єктами злочинів, вони можуть відповідати як самостійно, так і разом з фізичними особами. Не можна не зазначити, що досвід іноземних країн свідчить не тільки про можливість кримінальної відповідальності юридичних осіб, а й про її ефективність.

Головне питання в цій дискусії полягає в проблематичності остаточно правильного тлумачення ситуації. Якщо потрібно посилити відповідальність юридичних осіб, а її дійсно треба посилити, то чи можна зробити це в межах

цивільного, господарського, фінансового права, або ж для посилення варто використовувати й регулятивний потенціал норм кримінального права.

3.3. Шляхи удосконалення національного законодавства щодо регламентації кримінальної відповідальності юридичних осіб

Інститут заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, які можуть бути застосовані за вчинення уповноваженою особою юридичної особи злочину, що включений до переліку передбачених у ст. 96-1 КК України, на сьогодні й досі - з моменту свого впровадження у сферу кримінального права України у 2014 р. - не набув жодних фактів реалізації на практиці. Дослідники заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, розглядаючи проблему відсутності фактів реалізації зазначеного інституту в сучасній судовій практиці, наголошують на тому, що ця проблема викликана насамперед недостатнім поєднанням законодавчої і теоретичної основ інституту під час його формування законодавцем.

С.О. Харитонов, будучи прихильником цієї точки зору та називаючи заходи, що досліджуються, «спеціальними видами покарання» [85, с. 146], наголошує на порушенні цим інститутом безлічі принципів кримінального права, вважає таку новацію зайвою для кримінального права, а дії законодавця з її введення - хибними. Такої ж позиції притримується М.І. Панов, зазначаючи, що введення цього інституту у розумінні його як форми (виду) реалізації кримінальної відповідальності вносить дисонанс до чинного кримінального законодавства нашої держави [56, с. 45].

Цей дисонанс може визначатись не в аспекті порушення принципів кримінального права, а в аспекті доцільності доповнення нормами кримінального права інституту юридичної відповідальності вказаних суб'єктів, узгоджено та докладно передбаченої іншими галузями права.

Реальною проблемою визначення природи заходів, що досліджуються, та одним з імпульсів до переконання вчених саме у сприйнятті заходів

кримінально-правового характеру як кримінальної відповідальності юридичних осіб є згадування характеристики цього інституту у висновку Головного науково-експертного управління Верховної Ради України, що мав місце під час розгляду законопроекту (наразі Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб)»), яким започатковано нормативне закріплення зазначених заходів. У цьому висновку Головне експертне управління Верховної Ради України зазначило: «Законопроектом пропонується запровадити кримінальну відповідальність юридичних осіб». Саме в такому формулюванні вбачається дезорієнтуючий фактор до сприйняття природи заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб. Так, Головне експертне управління розглянуло зазначені заходи саме під кутом зору, за якого справді порушуються основоположні принципи кримінального права України. Крім того, свою роль у сприйнятті вченими вказаного інституту з погляду його характеристики як виду кримінальної відповідальності відіграє назва окремих заходів кримінально-правового характеру (наприклад, штраф), яка є дублюванням назв видів покарань.

Не менш важливим для вивчення природи відповідальності юридичних осіб є ретельно досліджений науковцями досвід зарубіжних країн. Доцільним є аналіз налагодженого та однозначного сприйняття такого інституту в інших країнах Європи, оскільки передумовою для новацій в українському законодавстві стали насамперед євроінтеграційні процеси адаптації українського правового простору до вимог європейської сучасності. Якщо проводити аналогію між панівним у Європі поглядом на відповідальність юридичних осіб у кримінальному праві та новелою в українському правовому просторі, то справді можна зробити висновок, що початковим завданням законодавця у цьому питанні було введення інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб саме з тієї позиції, коли суб'єктами злочину визнаються і юридичні особи.

Таким чином, якщо брати до уваги тенденції курсу запровадження інституту, що досліджується, у країнах Європи, то і в Україні законодавець повинен був запровадити саме кримінальну відповідальність юридичних осіб, проте такий курс було реалізовано у нашій державі з урахуванням специфіки основоположних принципів і традиційності сучасного кримінального права. Аналізуючи метод та науковість підходу законодавця до впровадження у кримінальне право України інституту заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб і вдаючись до розгляду природи цих заходів з погляду, коли на відміну від більшості європейських прикладів, вказаний інститут не є кримінальною відповідальністю нового для кримінального права суб'єкта, можна зробити висновок про високий рівень усвідомлення законодавцем місця цього інституту серед заходів кримінально-правового впливу та аспектів його впровадження без порушення основних концепцій кримінального права.

Групою науковців зроблено висновок про відокремленість заходів кримінально-правового характеру від кримінальної відповідальності, не віднесеність юридичної особи до інституту суб'єкта злочину та існування вказаних заходів поряд із кримінальною відповідальністю та іншими заходами кримінально-правового впливу. Штраф, конфіскація майна та ліквідація юридичної особи, що передбачені ст. 96-6 КК України, розуміються не як види покарання, а як окремі (хоча й аналогічні за назвою) заходи, що існують поряд із покаранням (яке може бути застосоване в рамках кримінальної відповідальності лише щодо фізичних осіб).

Як вже було сказано у пункті 2.3. магістерського дослідження ст.96-6 КК України встановлений перелік заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб. Як основні заходи визнаються штраф та ліквідація, тоді як конфіскація майна виділяється як додатковий до ліквідації захід. Аналогічний підхід законодавець використовує при визначенні основних і додаткових видів покарання з тією лише різницею, що вказує на специфіку їхнього призначення.

Все це обумовлює необхідність визначення в ст. 96-6 КК України таких кримінально-правових категорій, як «основний захід кримінально-правового характеру» та «додатковий захід кримінально-правового характеру», що застосовуються до юридичної особи.

Відзначимо, що ст. 96-7 КК України не передбачає можливості заміни штрафу на інші заходи у разі неможливості його сплати юридичною особою. У зв'язку з цим не виключаються ситуації, за яких при неможливості сплатити означені рішенням суду суми штрафів вчинене суспільно небезпечне діяння взагалі залишатиметься без кримінально-правового впливу, оскільки нормами чинного КК України не передбачена кримінальна відповідальність юридичної особи за ухилення від застосування заходів кримінально-правового характеру, в тому числі і штрафу. У зв'язку з цим виникає необхідність доповнення ст. 96-7 КК України частиною четвертою, в якій би передбачалась можливість заміни штрафу на інші заходи кримінально-правового характеру. В основу такої заміни повинен бути покладений ступінь тяжкості вчиненого її уповноваженою особою злочину, розмір завданої шкоди, характер та розмір неправомірної вигоди, яка отримана або могла бути отримана юридичною особою.

Існування лише єдиного заходу в законодавстві України здатне породити і конкретні негативні наслідки - невиконання зобов'язань перед кредиторами, підвищення цін на товари і послуги, звільнення працівників. Як зазначає А.О. Данилевський, грошові штрафи, як правило, включаються у виробничі витрати і через механізм ціноутворення повертаються фірмам споживачами. Фактично збитки, заподіяні корпорації внаслідок сплати нею штрафу, можуть перекладатися не лише на споживачів, що досить проблематично за умов ринкової конкуренції, а й на рядових акціонерів, які не мають жодного відношення до зловживань управлінського персоналу і не здатні запобігти їх вчиненню у майбутньому. Крім того, кримінальне переслідування відволікає увагу громадськості від керівництва і службовців організації, які, за загальним правилом, відповідальні за вчинення злочину та які за справедливістю повинні підлягати покаранню [34, с.347].

У зв'язку з цим виникає необхідність встановлення в кримінальному законі також інших заходів кримінально-правового характеру, які разом із штрафом утворювали б цілісну систему. Цілком зрозуміло, що юридична особа не може бути засуджена до позбавлення волі. Варто погодитись з думкою Г. Хайне про те, що «корпоративні санкції повинні не мати репресивну, знищуючу мету, а залишати юридичній особі можливість виправити свою поведінку в майбутньому і змінити свою діяльність відповідно до закону» [84, с. 45].

В цьому контексті аргументованою є позиція І.В. Сітковського, який пропонує «застосовувати до юридичних осіб попередження, яке повинно застосовуватись як основне покарання та виражати негативну оцінку злочинної поведінки юридичної особи. Тобто це найбільш «м'яка» форма реагування держави на вчинений юридичною особою злочин. У такому випадку, на думку науковця, може найповніше реалізуватися превентивна функція. За загальним правилом призначення такого покарання не призведе до реального зменшення наявного майна юридичної особи, що дозволить збільшити ймовірність виправлення недоліків у діяльності юридичної особи, збільшити суспільну корисність такої діяльності, зберегти трудовий колектив, місця на ринку товарів (послуг) тощо» [63, с. 184-185].

Вважаємо, що попередження повинно визначатись як найменш суворий основний захід кримінально-правового характеру та виноситись у письмовій формі. Зміст попередження як заходу впливу на юридичну особу повинен полягати в офіційному, від імені держави, осуді протиправної діяльності юридичної особи з метою повідомити про неприпустимість подальших подібних дій. Такий захід може бути застосований тільки у разі вчинення злочинів невеликої тяжкості, які не становлять значну суспільну небезпеку і не призвели до заподіяння значної шкоди. У зазначених видах злочинів попередження повинно використовуватись як альтернатива штрафу.

Окрім того, вважаємо за необхідне передбачити в якості основного виду заходу, що застосовується до юридичних осіб, заборону зайняття певним видом діяльності.

Принагідно зауважимо, що така санкція передбачена у законодавстві більшості сучасних європейських держав у різних модифікаціях, зокрема призупинення деяких прав (Голландія, Фінляндія, Литва); заборона певної діяльності (Польща, Фінляндія, ЄС, Литва); регулювання випуску продукції (Голландія); усунення директора (ЄС); призначення довірчого керуючого (Голландія, Фінляндія); позбавлення ліцензії, заборона виконання певних дій, таких як участь у публічних заявках на підряд, випуск конкретних товарів, укладення контрактів, рекламна діяльність тощо; позбавлення наданих пільг, зокрема, субсидій або податкових переваг (Франція, Голландія); закриття діяльності підприємства чи його окремих підрозділів (ЄС, Голландія, Литва) [9, с. 147].

В.К. Грищук та О.Ф. Пасєка визначають заборону зайняття певним видом діяльності як «позбавлення юридичної особи на певний строк права вчиняти певні види правочинів, створювати філії (представництва), засновувати інші юридичні особи або бути їх учасником (акціонером, пайовиком тощо), випускати акції та інші цінні папери, одержувати від держави дотації, пільги, користуватися та (або) володіти та (або) розпоряджатися певним майном, відкривати банківські рахунки за кордоном, здійснювати інші види діяльності» [20, с. 288].

За характером правообмежень заборона зайняття певним видом діяльності може передбачати обмеження не лише майнового, але й організаційного характеру, тому має використовуватись як альтернатива штрафу, при цьому диференційовано повинен визначатися строк позбавлення юридичної особи права на зайняття певним видом діяльності, зокрема, тяжкість вчиненого кримінального правопорушення та розмір заподіяних збитків.

Вважаємо, що цілком заслуговує на підтримку висловлена у науці думка про необхідність передбачення у кримінальному законі такого заходу, як «ліквідація не всієї організації, а лише її частини - філії (представництва), яка може бути застосована, якщо суд дійде висновку про можливість збереження юридичної особи, однак неможливість подальшої діяльності її певного

структурного підрозділу» [20, с. 289]. В такому разі застосування додаткового обов'язкового заходу у вигляді конфіскації майна повинно стосуватися лише майна такого структурного підрозділу. Тобто у випадку передбачення в якості основного заходу ліквідації структурного підрозділу юридичної особи необхідним є внесення змін до конфіскації як додаткового кримінально-правового заходу, застосованого до юридичної особи. Стаття 96-8 КК України повинна передбачати часткову конфіскацію, тобто конфіскацію майна структурного підрозділу юридичної особи у випадку його ліквідації.

Оцінюючи фактичні підстави та зміст заходів кримінально-правового характеру, які застосовуються до юридичних осіб, слід констатувати, що вони істотно різняться від заходів кримінально-правового характеру, оскільки а) фактичною підставою заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб, є вичерпний перелік кримінальних правопорушень (п.п. 1), 3), 4) ч. 1 ст. 96-3 КК) або ж фактична ситуація, однієї із складових якої є кримінальне правопорушення (п. 2) ч. 1 ст. 96-3 КК). В цьому полягає суттєва відмінність від примусових заходів виховного та медичного характеру й спеціальної конфіскації; б) такі заходи є “реакцією” держави саме на кримінальне правопорушення чи зазначену фактичну ситуацію, а не на інші фактичні обставини, чим принципово відрізняється від примусового лікування); в) вказана “реакція” передбачає несприятливі (негативні) наслідки для певного суб'єкта права (принципова відмінність від звільнення від кримінальної відповідальності).

Таким чином, можемо підсумувати, що з точки зору загальної теорії права заходи кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб, виглядають проявом юридичної відповідальності. У той же час, ми вже відзначили вище, що даний правовий захід безумовно не може вважатись проявом (формою) кримінальної відповідальності.

Видається, що вийти із цієї колізійної ситуації можна, врахувавши деякі правові позиції Конституційного Суду України. Так, у рішенні в справі за конституційним зверненням відкритого акціонерного товариства

“Всеукраїнський Акціонерний Банк” щодо офіційного тлумачення положень пункту 22 частини першої статті 92 Конституції України, частин першої, третьої статті 2, частини першої статті 38 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про відповідальність юридичних осіб) від 30.05.2001 року № 7-рп/2001 КСУ:

«а) відзначив, що “положення пункту 22 частини першої статті 92 Конституції України треба розуміти так, що ним безпосередньо не встановлюються види юридичної відповідальності” (п. 1.1. резолютивної частини рішення);

б) *de facto* визнав, що у правовій системі України сформувалося явище “відповідальності юридичних осіб у публічних сферах” (абз. 1 п. 5 мотивувальної частини рішення). При цьому використання 1 КСУ терміну “відповідальність” видається цілком свідомим, оскільки Суд відзначив, що в різноманітних нормативно-правових актах, які стали предметом його уваги, йшла мова про “фінансові санкції”, “штрафи”, “заходи впливу”, “заходи впливу та санкції” щодо юридичних осіб (абз. 5 п. 3 мотивувальної частини рішення), а термін “відповідальність” для характеристики відповідних правових заходів не застосовувався».

Таким чином, з набранням чинності ЗУ № 314-VII від 23.05.2013 року КК став у ряд з іншими нормативно-правовими актами, що встановлюють відповідальність юридичної особи за правопорушення публічного характеру, а саме — з Господарським кодексом України (ст. 238), Податковим кодексом України (п. 111.2), Законом України “Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення” від 14.10.2014 року № 1702-VII (ст. 24) тощо.

Положення всіх цих законодавчих актів відзначаються або надмірною партикулярністю (в більшості випадків) або ж надмірною абстрактністю, що не дозволяє говорити про існування єдиного міжгалузевого інституту відповідальності юридичної особи за правопорушення в публічній сфері.

Видається, що можна вести мову лише про множину видів відповідальності юридичної особи, які розмежовуються за характером правопорушення (сферою, в якій воно вчиняється).

Отже, з огляду на сказане вище інститут заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб, за кримінальним правом України являє собою окремий вид юридичної відповідальності, відмінний від відповідальності кримінальної.

Не може залишитись поза увагою проблема застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичної особи у зв'язку із діянням, вчиненим її уповноваженою особою, оскільки продиктовані незабезпеченням виконання покладених на неї законом або установчими документами юридичної особи обов'язків щодо вжиття заходів із запобігання корупції (п. 2) ч. 1 ст. 96-3 КК) або вчиненням нею кримінального правопорушення від імені та в інтересах юридичної особи (п.п. 1), 4) ч. 1 ст. 96-3 КК), а також вчиненням кримінального правопорушення від імені юридичної особи (п. 3) ч. 1 ст. 96-3 КК).

Такий зміст кримінального закону з неминучістю призводить до запитання: юридична особа підлягає відповідальності за “чуже” чи за “своє” діяння? Якщо екстраполювати на це запитання теоретичні концепції кримінально- правової доктрини держав, що належать до сім'ї загального права, воно може бути переформульоване інакше — законодавець закріпив у КК так звану “субститутивну відповідальність” (vicarious liability) юридичних осіб чи відповідальність за принципом “ототожнення” (теорія alter ego)? [45]

Відповідно до ч. 1 ст. 1172 Цивільного кодексу України юридична відшкодовує шкоду, завдану їхнім працівником під час виконання ним своїх трудових (службових) обов'язків. У вітчизняній цивільно-правовій доктрині це положення традиційно розглядається як показник того, що дії працівника юридичної особи ототожнюються з нею самою і в підсумку остання несе відповідальність за “власне” правопорушення.

Видається, що з декількох причин подібний висновок навряд чи можна зробити відносно ч. 1 ст. 96-3 КК:

а) порушення норм публічного правопорядку (зокрема, норм кримінального права) за жодних умов не може вважатись діянням, яке уповноважена особа юридичної особи вчиняє в межах своєї компетенції (обумовленої трудовими чи цивільними правовідносинами). Отже, оскільки уповноважена особа, вчиняючи злочин чи порушуючи обов'язки щодо вжиття заходів із запобігання корупції, діє *ultra vires*, таке діяння є “чужим” для юридичної особи;

б) застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичної особи не виключає кримінальної відповідальності уповноваженої особи чи іншої фізичної особи (у випадку з п. 2 ч. 1 ст. 96-3 КК).

При цьому слід наголосити, що у цивільному праві працівник юридичної особи може нести відповідальність лише перед нею самою в регресному порядку і не несе цивільно-правової відповідальності перед суб'єктом права, якому він спричинив шкоду.

Отже, передбачена чинним КК відповідальність юридичних осіб має субститутивний характер (являє собою відповідальність за “чуже” діяння).

Підсумовуючи сказане, зазначимо, що обраний законодавцем підхід, відповідно до якого законом про кримінальну відповідальність визначені лише окремі види заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб, без утворення їх цілісної системи не створює для суду можливості для їх ефективного застосування в рамках конкретних кримінальних проваджень, що, в свою чергу, ставить під сумнів справедливість та обґрунтованість прийнятих ним рішень.

У зв'язку з цим виникає необхідність у реформуванні кримінального закону та утворенні цілої системи таких заходів, які різнилися за характером кримінально-правового впливу та видом правообмежень. В якості основних заходів кримінально-правового характеру повинні бути передбачені: 1) попередження; 2) штраф; 3) заборона зайняття певними видами діяльності; 3)

ліквідація як всієї юридичної особи, так і її частини - філії (представництва). В якості додаткового заходу повинна передбачатися конфіскація як всього майна юридичної особи у разі її повної ліквідації, так і конфіскація майна структурного підрозділу - філії (представництва) у разі ліквідації лише її частини, при цьому конфіскація майна повинна передбачатися у якості додаткового, а не обов'язкового заходу для посилення репресивного кримінально-правового впливу.

Висновки до розділу 3

На підставі ретельного вивчення міжнародних правових актів, зокрема Конвенції ООН проти корупції (2005 р.) та Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності (2003 р.), можна дійти висновку, що сьогодні існує досить розвинена міжнародна нормативна база, яка охоплює чимало положень переважно рекомендаційного характеру, для запровадження інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб у національні правові системи.

Проблема визнання суб'єктом злочину юридичних осіб у кримінальному законодавстві багатьох держав залишається відкритою. Це стосується як принципів, так і підстав кримінальної відповідальності корпорацій. Проаналізувавши кримінальне законодавство багатьох іноземних держав, можна дійти висновку, що в більшості країн ідеться саме про кримінальну відповідальність юридичних осіб, при цьому останніх визнають суб'єктами злочинів, вони можуть відповідати як самостійно, так і разом з фізичними особами. Не можна не зазначити, що досвід іноземних країн свідчить не тільки про можливість кримінальної відповідальності юридичних осіб, а й про її ефективність.

Аналізуючи заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб в Україні, сприймаючи їхню природу як прояв окремого і самостійного поряд з іншими заходами кримінально-правового впливу (кримінальною

відповідальністю, примусовими заходами медичного характеру та примусовими заходами виховного характеру), слід зазначити, що в українському правовому просторі ці заходи впроваджені не як кримінальна відповідальність юридичних осіб, а тому таке формулювання їх назви, а тим паче сприйняття їх як форм кримінальної відповідальності порушує основоположні концепції кримінального права України.

Тому законодавцем внесено цей інститут в аспекті його відокремленості від інших заходів кримінально-правового характеру, що дозволяє реалізовувати на практиці норми щодо застосування заходів, що досліджуються, і тим самим чинити з боку держави кримінально-правовий вплив на юридичних осіб, уповноважені особи яких від імені або в інтересах юридичної особи вчинили злочин. Хоча на сьогодні приклади застосування судами заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб відсутні, це свідчить не про невизначеність їхньої природи, а тим паче не про протиріччя їх теоретичним засадам кримінального права, а радше про недостатній рівень інтеграції нового для кримінального права України інституту (його процесуального і матеріального аспектів) та жорсткий рівень сприйняття новацій у законодавстві з боку судів, не достатньо логічний, але доповнюваний законодавцем перелік підстав (вчинюваних злочинів) для застосування такого роду заходів кримінально-правового характеру.

Підсумовуючи сказане, зазначимо, що обраний законодавцем підхід, відповідно до якого законом про кримінальну відповідальність визначені лише окремі види заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб, без утворення їх цілісної системи не створює для суду можливості для їх ефективного застосування в рамках конкретних кримінальних проваджень, що, в свою чергу, ставить під сумнів справедливість та обґрунтованість прийнятих ним рішень.

У зв'язку з цим виникає необхідність у реформуванні кримінального закону та утворенні цілої системи таких заходів, які різнилися за характером кримінально-правового впливу та видом правообмежень. В якості основних

заходів кримінально-правового характеру повинні бути передбачені: 1) попередження; 2) штраф; 3) заборона зайняття певними видами діяльності; 3) ліквідація як всієї юридичної особи, так і її частини - філії (представництва). В якості додаткового заходу повинна передбачатися конфіскація як всього майна юридичної особи у разі її повної ліквідації, так і конфіскація майна структурного підрозділу - філії (представництва) у разі ліквідації лише її частини, при цьому конфіскація майна повинна передбачатися у якості додаткового, а не обов'язкового заходу для посилення репресивного кримінально-правового впливу.

ВИСНОВКИ

Необхідність визнання кримінальної відповідальності юридичної особи виникла в світі у зв'язку зі зростанням ролі у сфері економіки колективних суб'єктів. Як наслідок, постала необхідність пошуку дієвих механізмів захисту суспільних відносин від суспільно небезпечних діянь зазначених колективних суб'єктів. Цей шлях обрали, наприклад, Італія, ФРН, Португалія.

Приклади притягнення до відповідальності колективних утворень можна знайти у різні історичні періоди. Історичні пам'ятки, які збереглися до наших часів, засвідчують, що за вчинення злочину фізичною особою у деяких випадках мали відповідати також її родичі або громада, чи взагалі сторонні особи. Іншими словами, колектив відповідав за свого члена або іншу особу.

На сьогодні інститут кримінальної відповідальності юридичних осіб існує в кримінальному законодавстві Австралії, Англії, Бельгії, Угорщини (з 2001 р.), Данії, Ізраїлю, Ірландії, Ісландії (з 1998 р.), Канади, КНР (з 1997 р.), Нідерландів (з 1976 р.), Норвегії (з 1991 р.), Польщі (з 2002 р.), Румунії (з 2004 р.), Словенії (з 1999 р.), США, Фінляндії (з 1995 р.), Франції (з 1992 р.), Швейцарії (з 2003 р.) і деяких інших країн, у тому числі колишнього СРСР.

Чинний КК України зберіг традиційний підхід до визнання як суб'єкта злочину виключно фізичної особи, хоча Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» від 13.05.2014 р. № 1261-VII Загальну частину КК України було доповнено новим розділом XIV¹ — «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб».

Вказаний закон було прийнято в рамках реформи кримінальної юстиції, посиляючись на необхідність реалізації Європейських конвенцій та рекомендацій по боротьбі з тероризмом і відмиванням коштів.

Ним внесено зміни до Кримінального та Кримінального процесуального кодексу України, якими запроваджується інститут кримінальної

відповідальності юридичних осіб. Прихильники даного Закону посилаються на те, що юридичні особи визнаються суб'єктами кримінальної відповідальності також і міжнародно-правовими актами.

В юридичній літературі з приводу визнання юридичних осіб суб'єктами кримінальної відповідальності розгорнулася наукова дискусія, в якій активно беруть участь такі вчені, як Т. Б. Грек, П. Л. Фріс, Л. П. Брич, В. К. Грищук, Ю. А. Дорохіна, Е. М. Кісілюк, А. В. Савченко, Н. О. Гуторова, О. О. Дудоров, С. Б. Гавриш, В. І. Осадчий, Ю. В. Шинкарьов.

Вчені займають полярні позиції у цій дискусії та питанні, чи є підстави вважати юридичних осіб суб'єктами злочину, хоч на законодавчому рівні це питання вже вирішене. Відкритими залишаються проблеми щодо співвідношення юридичних і фізичних осіб як суб'єктів злочину відповідно до доктринального підходу, формування у зв'язку із цією новелою двох систем кримінально-правового реагування на вчинення суспільно небезпечних діянь, що мають ознаки злочину, – системи кримінальних покарань і системи кримінально-правових заходів, а також питання вичерпності кримінально-караних діянь, за які мають нести відповідальність юридичні особи та можливості й необхідності доповнення переліку, передбаченого у ст. 96-3 КК України.

На сьогоднішній день існує три основні концепції щодо розуміння правової природи заходів кримінально-правового характеру, які застосовуються до юридичних осіб : «заходи кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб, є проявом (формою) кримінальної відповідальності», «заходи кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб, не є проявом (формою) кримінальної відповідальності», квазікримінальна концепція, яка пов'язана з притягненням юридичної особи до специфічної адміністративної відповідальності.

Всі три концепції мають право на існування, хоч тема кримінальної відповідальності юридичних осіб і залишається не до кінця розробленою у доктрині кримінального права. Законодавець, прагнучи виконати взяті

Україною міжнародно-правові зобов'язання, одночасно із слідуванням традиціям кримінального права, звертається до другої моделі, і не дуже послідовно її реалізує.

У другому розділі магістерської дипломної роботи аналізується статус юридичної особи як суб'єкта злочину.

Підставою кримінальної відповідальності є вчинення посадовою особою підприємства, установи, організації суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого Особливою частиною КК та стало результатом негативного сприйняття суспільством діяльності даної юридичної особи.

Безпосередньо підставою застосування примусових заходів кримінально-правового характеру до юридичної особи є вчинення її уповноваженою особою (фізичною особою) від імені та в інтересах юридичної особи будь-якого із злочинів, передбачених відповідними статтями Особливої частини КК України, згідно переліку, встановленого ст. 96-3 КК України.

Перелік юридичних осіб, до яких можуть бути застосовані заходи кримінально-правового характеру встановлений ст. 96-4 КК України.

Чинним кримінальним законодавством України встановлений вичерпний перелік юридичних осіб, до яких можуть бути або, навпаки, не можуть бути застосовані заходи кримінально-правового характеру.

Статтею 96-6 КК України встановлений вичерпний перелік заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб. Як основні заходи визнаються штраф та ліквідація, тоді як конфіскація майна виділяється як додатковий до ліквідації захід.

Підставою звільнення юридичної особи від застосування щодо неї заходів кримінально-правового характеру є закінчення диференційованого відповідно визначеного у ч. 1 ст. 96-3 строку давності. Передумовою такого звільнення є вчинення її уповноваженою особою (фізичною особою) від імені та в інтересах юридичної особи будь-якого закінченого або незакінченого суспільно небезпечного діяння, яке містить склад одного із злочинів, передбачених

відповідними статтями Особливої частини КК України, згідно переліку, встановленого ст. 96-3 КК України.

Третій розділ магістерської роботи присвячено розгляду питань пов'язаних з дослідженням іноземного досвіду притягнення юридичних осіб до кримінальної відповідальності та розглянуто шляхи удосконалення національного законодавства у цьому напрямі.

На підставі ретельного вивчення міжнародних правових актів, зокрема Конвенції ООН проти корупції (2005 р.) та Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності (2003 р.), можна дійти висновку, що сьогодні існує досить розвинена міжнародна нормативна база, яка охоплює чимало положень переважно рекомендаційного характеру, для запровадження інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб у національні правові системи.

Проблема визнання суб'єктом злочину юридичних осіб у кримінальному законодавстві багатьох держав залишається відкритою. Це стосується як принципів, так і підстав кримінальної відповідальності корпорацій. Проаналізувавши кримінальне законодавство багатьох іноземних держав, можна дійти висновку, що в більшості країн ідеться саме про кримінальну відповідальність юридичних осіб, при цьому останніх визнають суб'єктами злочинів, вони можуть відповідати як самостійно, так і разом з фізичними особами. Не можна не зазначити, що досвід іноземних країн свідчить не тільки про можливість кримінальної відповідальності юридичних осіб, а й про її ефективність.

Аналізуючи заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб в Україні, сприймаючи їхню природу як прояв окремого і самостійного поряд з іншими заходами кримінально-правового впливу (кримінальною відповідальністю, примусовими заходами медичного характеру та примусовими заходами виховного характеру), слід зазначити, що в українському правовому просторі ці заходи впроваджені не як кримінальна відповідальність юридичних осіб, а тому таке формулювання їх назви, а тим

паче сприйняття їх як форм кримінальної відповідальності порушує основоположні концепції кримінального права України.

Тому законодавцем внесено цей інститут в аспекті його відокремленості від інших заходів кримінально-правового характеру, що дозволяє реалізовувати на практиці норми щодо застосування заходів, що досліджуються, і тим самим чинити з боку держави кримінально-правовий вплив на юридичних осіб, уповноважені особи яких від імені або в інтересах юридичної особи вчинили злочин. Хоча на сьогодні приклади застосування судами заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб відсутні, це свідчить не про невизначеність їхньої природи, а тим паче не про протиріччя їх теоретичним засадам кримінального права, а радше про недостатній рівень інтеграції нового для кримінального права України інституту (його процесуального і матеріального аспектів) та жорсткий рівень сприйняття новацій у законодавстві з боку судів, не достатньо логічний, але доповнюваний законодавцем перелік підстав (вчинюваних злочинів) для застосування такого роду заходів кримінально-правового характеру.

Підсумовуючи сказане, зазначимо, що обраний законодавцем підхід, відповідно до якого законом про кримінальну відповідальність визначені лише окремі види заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб, без утворення їх цілісної системи не створює для суду можливості для їх ефективного застосування в рамках конкретних кримінальних проваджень, що, в свою чергу, ставить під сумнів справедливість та обґрунтованість прийнятих ним рішень.

У зв'язку з цим виникає необхідність у реформуванні кримінального закону та утворенні цілої системи таких заходів, які різнилися за характером кримінально-правового впливу та видом правообмежень. В якості основних заходів кримінально-правового характеру повинні бути передбачені: 1) попередження; 2) штраф; 3) заборона зайняття певними видами діяльності; 3) ліквідація як всієї юридичної особи, так і її частини - філії (представництва). В якості додаткового заходу повинна передбачатися конфіскація як всього майна

юридичної особи у разі її повної ліквідації, так і конфіскація майна структурного підрозділу - філії (представництва) у разі ліквідації лише її частини, при цьому конфіскація майна повинна передбачатися у якості додаткового, а не обов'язкового заходу для посилення репресивного кримінально-правового впливу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України [Текст]: Основний Закон України від 28.06.96. *Відомості Верховної Ради*. 1996. №30. Ст. 141.
2. Кримінальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2001, № 25-26, ст.131.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88
4. Цивільний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2003, №№ 40-44, ст.356
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб: Закон України: від 23.05.2013 р. № 314-18. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/314-18> (дата звернення: 19.10.20).
6. Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців : Закон України від 15.05.2003 р. № 755-IV. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua> (дата звернення: 29.10.20).
7. Конвенції ООН проти транснаціональної злочинності 2000 р. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_789 (дата звернення: 29.10.20).
8. Абакумов Ю. В. Кримінальна відповідальність юридичних осіб : порівняльна характеристика. *Право та державне управління*. 2016 р., № 1 (22). с. 32-41
9. Актуальні проблеми кримінального права: навч. посібник. К. : Юрінком Інтер, 2009. 256 с.
10. Андрушко П. П. Щодо запровадження заходів кримінально-правового характеру стосовно юридичних осіб за вчинення злочинів на їх користь чи в їх інтересах. *Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції в Україні* : матеріали науково-практичної конференції (19 квітня 2013 року, м.

Харків. МВС України, Харківський нац. ун-т внутр. справ; Кримінологічна асоціація України. Х. : Золота миля, 2013. С. 30–34

11. Бастрыкин А. К вопросу о введении в России уголовной ответственности юридических лиц. *Официальный сайт Следственного комитета Российской Федерации*. URL: <http://sledcom.ru/blog/detail.php?ID=46194> (дата звернення: 19.10.20).

12. Батраченко Т. С. Визначення окремих проблемних питань щодо кримінальної відповідальності юридичних осіб. *Вісник Академії митної служби України*. Сер. : Право. 2013. № 2. С. 97–101.

13. Головчак М. М. Давність як юридична конструкція в кримінальному праві України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: «Право». 2014. Вип. 27 (3). С. 18–21.

14. Брайнин Я. М. Уголовная ответственность и ее основания в советском уголовном праве. М. : Юридическая литература, 1963. 275 с.

15. Волженкин Б.В. Уголовная ответственность юридических лиц. Санкт-Петербургский юрид. ин-т Генеральной прокуратуры РФ. СПб., 1998. 40 с.

16. Волинець Р. А. Кримінально-правова охорона фондового ринку: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2018. 40 с.

17. Гончар Т. О. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб за чинним кримінальним кодексом України. *Правова держава*. 2014. № 17. С. 76–80

18. Загиней З. А. Основні недоліки нормотворчої техніки інституту застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2017. № 4. С. 58–78.

19. Грищук В. К., Пасека О. Ф. Кримінальна відповідальність юридичних осіб: міжнародний досвід та основні теоретичні підходи: наук.-практ. посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2017. 296 с.

20. Грищук В. К. Кримінальна відповідальність юридичних осіб: порівняльно-правове дослідження: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. 248 с.

21. Грищук В.К. Кримінальна відповідальність юридичних осіб. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 4. С. 274-291.

22. Данкович Н.О. Відповідальність юридичних осіб в Україні : кримінально – правовий аспект. *Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право)*, 2(61). 2013. с. 135-139

23. Дем'яненко Ю. І. Кримінальна відповідальність за порушення недоторканності приватного життя: дис. ...на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. Х., 2008. 215 с.

24. Додонов В. Ответственность юридических лиц в современном уголовном праве. *Законность*. 2006. №4. С. 56-59.

25. Дудоров О. О. Кримінальне право: навч. Посібник. К.: Ваіте, 2014. 944 с.

26. Житний О. О. Проблемні питання звільнення юридичної особи від застосування заходів кримінально-правового характеру. *Право і суспільство*. Івано-Франківськ : Фоліант, 2016. Вип. 4. С. 72–77

27. Заїка Ю. О. Українське цивільне право : навчальний посібник. К. : Істина, 2005. 312 с.

28. Загиней З. А. Предикатний злочин уповноваженої особи як підстава застосування щодо юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Серія: «Юридичні науки»*. 2017. Вип. 5. С. 119–130.

29. Каменський Д. В. До питання про кримінальну відповідальність юридичних осіб: міжнародно-правовий досвід. Інтернет-конференція з кримінальної юстиції 2010 р. URL: <http://jurlugansk.ucoz.org/publ/9-1-0-97> (дата звернення: 12.11.20).

30. Кашкаров О. О. Передумови реформування Кримінального кодексу України та створення законодавства про кримінальні проступки. *Форум права*. 2009. № 1. С. 236-241

31. Ізай І. М. Кримінально-правова протидія втручанню в діяльність працівників правоохоронних органів: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2018. 255 с.

32. Кондратов Д. Ю. Кримінально-правова охорона таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер: дис. ... канд. юрид. наук. Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2011. 215 с.

33. Кримінальне право України : Загальна частина : підручник / В. І. Борисов, В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін [та ін.] ; за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – 5-те вид., переробл. і допов. Х. : Право, 2015. 528 с

34. Кримінальне право. Загальна частина : підручник / [за ред. А. С. Беніцького, В.С. Гуславського, О.О. Дудорова, Б.Г. Розовського].К.:Істина, 2011.1112с.

35. Кархут Р. В. Кримінальна відповідальність за втручання в діяльність судових органів за законодавством Республіки Польща та України: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2018. 247 с.

36. Крылова Н.Е. Уголовная ответственность юридических лиц во Франции: предпосылки возникновения и основные черты. *Вестник Московского университета*. Серия 11. 1998. № 3. М., 1998. С. 69–80.

37. Крылова Н. Е. Основные черты нового Уголовного кодекса Франции. Москва : ИНФРА-М, 1996. С. 53–78.

38. Кузнецова Н. Ф. Цели и механизмы реформы Уголовного кодекса. *Государство и право*. 1992. № 6. С. 82–94

39. Кузнецова Н. Ф. Взаимодействие международного и сравнительного уголовного права. Москва : Городец, 2009. 288 с.

40. Келина С. Г. Ответственность юридических лиц в проекте нового Уголовного кодекса Российской Федерации. Уголовное право: новые идеи. Москва: ИГП РАН, 1994. С. 50–60.
41. Лихова С. Я. Юридичні особи як суб'єкти кримінальної відповідальності. *Юридичний вісник*. 2014. № 4 (33). С. 128–132.
42. Матишевський П.С. Кримінальне право України. Загальна частина. К.: А.С.К., 2001. 352 с.
43. Мельникова М. В. Уголовная ответственность юридических лиц: теория и практика. *Вектор науки ТГУ*. 2011. № 4(7). С. 72–76
44. Минин Р. В. Институт уголовной ответственности юридических лиц в России: проблемы обусловленности и регламентации : дис. ... канд. юрид. наук :12.00.08.Тюмень: Тюменский гос. ун-т, 2007. 193 с.
45. Митрофанов І. І. Засоби кримінально-правового впливу на юридичних осіб. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2014. № 2. С. 126–134
46. Михайлов О. О. Юридична особа як суб'єкт злочину: іноземний досвід та перспективи його застосування в Україні: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2008. 215 с.
47. Нерсесян А. С. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичної особи: аналіз нового законопроекту. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2013. № 2. С. 181–192.
48. Нерсесян А. С. Кримінальна відповідальність підприємницьких юридичних осіб у світлі інтеграції незалежної України до світових і європейських інституцій. URL: <http://www.pravoznaves.com.ua/period/chapter/13/110/4350> (дата звернення: 12.10.20).
49. Никифоров А. С. Юридическое лицо как субъект преступления. *Государство и право*. 2000. № 8. С. 18–27
50. Никифоров Б. С. Современное американское уголовное право. Москва : Юр. лит-ра, 1990. С. 53–79

51. Никифоров А. С. Современные тенденции развития уголовного законодательства и уголовно-правовой теории. *Государство и право*. 1994. № 6. С. 63-68.
52. Орловська Н. Про модель кримінально-правового впливу на юридичну особу. *Юридичний вісник*. 2014. № 2. С. 125-130.
53. Павлов В. Г. Субъект преступления в уголовном праве (историко-правовое исследование). Москва ; Санкт-Петербург : Герда, 1999. 119 с.
54. Павлова Т. О. Види конфіскації за чинним кримінальним кодексом України. *Правова держава*. № 23. 2016. С. 135– 140.
55. Панов М. І. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб як новела у кримінальному законодавстві України. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2014. № 2(3). С. 44–55.
56. Панов Н.И. Меры уголовно-правового характера в отношении юридических лиц как новелла в уголовном законодательстве Украины. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2014. №2 (3). С. 44-55
57. Романишин О. Р. Кримінально-правове забезпечення охорони порядку виконання судових рішень в Україні: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2018. 238 с.
58. Пономаренко Ю.А. Правила застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб: зб. наук. пр. Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди. Серія «Право». 2014. Вип. 22. С. 155-160
59. Пономаренко Ю. А. Форми реалізації кримінальної відповідальності за кримінальним законодавством України. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. “Право”. 2013. Вип. 20. С. 65–72.
60. Развитие института уголовной ответственности юридических лиц (корпораций) в зарубежном законодательстве нового времени. URL: http://www.sato.ru/kuzmin/index7_4.php (дата звернення: 19.10.20).

61. Российское законодательство X–XX веков: в 9 т. Законодательство Древней Руси. М. : Юрид. лит., 1984. Т. 1. 560 с.

62. Российское законодательство X–XX веков. в 9 т. Законодательство периода образования и укрепления Русского централизованного государства. — М. : Юрид. лит., 1985. Т. 2. 543 с.

63. Ситковский И.В. Уголовная ответственность юридических лиц : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. М., 2003. 204 с.

64. Сотніченко В. С. Юридична особа як суб'єкт кримінальної відповідальності: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2013. 201 с.

65. Таганцев Н. С. Русское уголовное право. Лекции: часть общая : в 2 т. М. : Наука, 1994. Т. 1. 381 с.

66. Тарбагаев А. Н. Введение в уголовное право Нидерландов. Красноярск : СибУП, 2001. 135 с.

67. Тихий В. Підстава кримінальної відповідальності за новим Кримінальним кодексом України . *Вісник Конституційного Суду України*. 2002. № 3. С. 50–58

68. Уголовная ответственность юридических лиц: за и против : монография / Р. И. Михеев, А. Г. Корчагин, А. С. Шевченко. Владивосток : Изд-во Дальневост. ун-та, 1999. 76 с.

69. Уголовный кодекс Бельгии . науч. ред. Н. И. Мацнева. Санкт-Петербург : Юрид. центр Пресс, 2004. 561 с.

70. Уголовный кодекс ФРГ. Москва : Зерцало, 2000. 208 с.

71. Уголовный кодекс Италии. Общая часть и преступления против государства. Москва, 1991. 235 с.

72. Уголовное право буржуазных стран. Общая часть: сборник законодательных актов. Москва : Юридическая литература, 1990. 836 с.

73. Уголовный кодекс Франции. Санкт-Петербург : Юрид. центр Пресс, 2002. 650 с.

74. Уголовное право буржуазных стран. Общая часть : сборник законодательных актов. Москва : Юридическая литература, 1990. 836 с.

75. Уголовное право зарубежных государств. Общая часть / под. ред. И.Д. Козочкина. М.: Ин-т международного права и экономики имени А.С. Грибоедова, 2001. 576 с.
76. Уголовный кодекс Швейцарии. 2-е изд. СПб.: Юридический центр Пресс, 2002. 348 с.
77. Українське кримінальне право. Загальна частина: підручник; за заг. ред. В. Навроцького. К.: Юрінком Інтер, 2013. 712 с.
78. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1885 года . Издано Н. С. Таганцевым. Изд. 13-е, пересм. и доп. СПб.: Государственная типография, 1908. 959 с.
79. Философия : учебник для высшей школы. Под общ. редак. В. П. Андрущенко, Н. И. Горлач, В. К. Рыбалко. Киев–Харьков, 1998. 640 с.
80. Фріс П.Л. Юридична особа як суб'єкт кримінальної відповідальності. *Проблеми впровадження кримінальної відповідальності юридичних осіб* : матер. Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (1-14 квітня 2013 р.) URL: <http://ivpz.org/nternet-konferents-ya-2013> (дата звернення: 19.11.20).
81. Фріс П. Л. Юридична особа як суб'єкт злочину за законодавством країн Європи та Америки URL: <http://ivpz.org/nternetkonferents-ya-2013.79> (дата звернення: 9.10.20).
82. Фріс П. Л. До питання про кримінальну відповідальність юридичної особи. *Юридичний вісник*. 2015. № 2(35). С. 152–156.
83. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : монографія. Київ : Юрисконсульт, 2006. 1048 с.
84. Хайне Г. Коллективная уголовная ответственность: проблема санкций. *Право и политика*. 2001. № 7. С. 43-51.
85. Харитонов С.О. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб в кримінальному законодавстві України. URL: http://dspace.nulau.edu.ua/bitstream/123456789/6307/1/Haritonov_145_147.pdf (дата звернення: 16.10.2020).

86. Цивільне та сімейне право України : підруч. За ред. Є. О. Харитонова, Н. Ю. Голубевої. К. : Правова єдність, 2009. 968 с.

87. Шеховцова Л. І., Сидоров Я.О. Про доцільність встановлення кримінальної відповідальності юридичних осіб (досвід іноземних держав). Вісник Запорізького національного університету. 2010. № 3. С. 186-189. URL: <http://law.journalsofznu.zp.ua/archive/visnik-3-2010/34.pdf> (дата звернення: 17.11.2020).

88. Яремко Г. З. Система заходів кримінально-правового характеру. *Часопис Академії адвокатури України*. 2014. Т. 7, № 4. С. 89–92.

89. Яценко А. М. Деякі міркування щодо форм реалізації кримінальної відповідальності та інших заходів кримінально-правового характеру. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2015. № 1(9). С. 212–223.

90. Яценко А. Обставин, що виключають можливість застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру. *Підприємництво, господарство і право*. 12/2016. с. 227-232

91. Яценко А. М. Застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб як напрям сучасної кримінально-правової політики України. *Право і суспільство*. Івано-Франківськ : Фоліант, 2016. Вип. 4. С. 130–138.

92. Kasprzyk Adam. Odpowiedzialność karna podmiotów zbiorowych: Praca magisterska napisana na seminarium Prawa karnego. Lublin: Katolicki Uniwersytet Lubelski, 2005. 69 p.

93. Namysłowska-Gabrysiak Barbara. Odpowiedzialność karna osób prawnych / Barbara Namysłowska-Gabrysiak. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck, 2003. 205 s.

94. Patkaniowski M. Wina i kara – elementy rzymskie i germańskie w prawie karnym statutów miast włoskich. Krakow, 1939. 268 p.

95. Stessens G. Corporate criminal liability: a comparative perspective / G. Stessens. *The international and comparative law quarterly*. 1994. Vol. 43. № 13. P. 493–520.